

VILJANDIMAA PÄRANDKULTUURIST

Autorid: Lembe Allik (lk 59–64), Tuuli Jõesaar (25–36), Olev Kallas (39–44), Arvo Kreegipuu (141–150), Triin Kusmin (114), Anu Pastik (67–74), Arvi Põldaa (47–56), Angelika Päärs (85–90), Jaanis Roots (13–22), Väino Suigusaar (127–138), Lembitu Tarang (8–10), Rudolf Toss (93–100), Ülo Tuvi (77–82), Rünno Viir (103–112, 116–124).

Fotod: Tuuli Jõesaar, Olev Kallas, Arvo Kreegipuu, Anu Pastik, Arvi Põldaa, Angelika Päärs, Jaanis Roots, Väino Suigusaar, Rudolf Toss, Sandra Urvak, Rünno Viir.

Projektijuht: Vaike Pommer

Konsultant: Heiki Pärdi

Keeletoimetaja: Krista Kumberg

Külgendus: Eesti Loodusfoto

Aluskaardiks on digitaalne baaskaart (M 1:50 000). Autoriõigus: Maa-amet

Asukoha koordinaadid: L-Est

Objekti kood: Pärandkultuuri objektide register

© Autorid, 2011

ISBN ???

Raamat on mõeldud tasuta levitamiseks

Projekti finantseeritakse Euroopa Regionaalarengu Fondist (ERDF) ning seda teostatakse Lõuna-Soome ja Eesti INTERREG IVa programmi raames.

Raamatu koostamist on rahastanud:

SISEMINISTEREUM

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

CENTRAL BALTIK
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007–2013

VILJANDIMAA PÄRANDKULTUURIST

VILJANDI — 2011

SISUKORD

EESSÖNA 6

PÄRANDKULTUUR VÄÄRIB HOIDMIST 8

ABJA VALD	13
HALLISTE VALD	25
KARKSI VALD	39
KOLGA-JAANI VALD	47
KÕO VALD	59
KÕPU VALD	67
PAISTU VALD	77
PÄRSTI VALD	85
SAAREPEEDI VALD	93
SUURE-JAANI VALD	103
TARVASTU VALD	127
VIIRATSI VALD	141

ESSÖNA

Viljandimaa maastikke iseloomustavad huvitavad pinnavormid – ürgorgudes voolavad käänulised jöed, sood ja rabad, metsani avarduvad põllud ning talumajad seda köike ilmestamas. Kõrgematel küngastel on siin-seal ajaloolised linnused: Suure-Jaanis Linnamägi, Karksis Karksi ordulinnus, Saarepeedil Naanu linnamägi, Viljandi linnas ordulossi varemed ja neid on veelgi. Maanteedega risti olevate alleeedega algavad mõisad ja ka talud ning sinna juurde kuuluvad stiilsed mõisapargid ja talupuistud.

Siinset loodust ilmestab maakonna kesk- ja lõunaosa hõlmav Sakala kõrgustik. Kõrgustikku lõikuvatest orgudest kaunimad ja avaramad on Halliste, Raudna ja Tänassilma ürgorud, kuid ka väiksemad lõikumised lisavad maastikku eripära.

Lääneosa kaunistavad rabalaamat ja kiirevoolulised jöed Soomaa rahvuspargis, idaosas laiub aga Võrtsjärve madalik. Looduslikult huvitav on maakonna kirdeosas asuv Kolga-Jaani, millele annab avast eripärate, tihe voorestik.

Maastikud muutuvad pidevalt, peegeldades ma-

janduse arengut ja eluviise. Viljandimaal on inimesed ajast-aega tegelnud peamiselt põlluharimise ja loomakasvatusega, millega on lahutamatult seotud pärandooslused. Need on tekkinud ja püsinud inimese kaasabil, lähtudes oma aja vajadusest ja eluviisist.

Peamiselt Viljandimaal ning osaliselt Pärnumaal paikneb üks Eestimaa viiest rahvuspargist – Soomaa. Viljandimaal Kolga-Jaani vallas asub osa Eesti suurimast, Alam-Pedja looduskaitsealast. Nende kaitsealade peamine väärthus on suured rabad ja pärandooslused – jõeluhad, aruniidud, puisniidud. Eriti meeliköitvad on Põltsamaa ja Pedja ning Halliste, Lemmjõe ja Raudna luhaniidud. Eriliselt muljetavalだ on Tõramaa tammepuisniit Soomaal, mida siinsed talupidajad kunagi niitsid ja kus karjatatati loomi. Tänapäeval hooldab seda rahvuspargi vahendusel riik. Oksal on säilinud endise Särgoja ehk Oksa mantelkorstnaga kõrtsi varemed ja taastatud heinaküün. Soomaa rahvuspargis hoitakse elus muistse veesõiduki – haabja ehk ühepuulootsiku valmistamise traditsiooni.

Maakonna „mägisemas“ lõunaosas asuva Sakala kõrgustiku kõrgeim tipp on 146 meetrit üle merepinna ulatuv Rutu mägi. Eriti maalilisi vaateid pakub kitas Halliste ürgorg Karksi piirkonnas. Orupeerul asuvat Karksi ordulinnust hakati ehitama juba 13. sajandil. Möödunud aegu meenutavad viltuse torniga kirik ja ordulinnuse varemed.

Viljandimaa lõunaosa tuntakse Mulgimaa nime all. Viljakad mullad ja rahva ettevõtlikkus panid aluse siinse talumajanduse jõukusele. Selle märkidena leidub keset avaraaid põlde kunagisi rikkaid mulgi talusid. Paraku valitseb aga paljude Abja, Halliste ja Karksi suurejooneliste talude õuedel praegu vaikus, ainsaks hääleks vajuva katuse praksatus või müürist kukkuva kivi potsatus. Põline tamm sahistab õuel lehti, müüri ääres ootab paremaid aegu kapsaraud ja lagunevas rehealusnes roostetanud vedrvanker. Siiski käib paljude häärberite õuel ka vilgas toimetamine ja hooned on saanud endale värvilised uhiuued katused, mis teede äärest, põldude vahelt ja metsatukkadest röömsalt vastu säärad. Vanade taluhoonete taastamine on läinud moodi.

Viljakate pöldudega on otseselt seotud ka veskid. Peamiselt ehitati siin vesiveskeid. Neid rajati rohkesti, selles raamatus käsitletakse Kalvre, Pätsi

Kihelkonnad
19. saj lõpu
seisuga võrrelduna käesoleva
halduskorraldusega.

ja Rahetsema vesiveskeid. Võrtsjärve tuultele avatud piirkonnas on säilinud ka mõned tuuleveskid.

Sõjaajast on metsades säilinud metsavendade punkreid. Üks neist, Tarvastu vallas Ennokse mäl, on ka korrastatud ning huvilistele avatud.

Tere tulemast tutvuma Viljandimaa maastike ja pärandkultuuriga!

Hille Lapp,
Keskonnaameti Pärnu-Viljandi regiooni
looduskasutuse spetsialist

PÄRANDKULTUUR VÄÄRIB HOIDMIST

Eesti maapiirkondade asustusskeem püsis võrdlemisi ühtlasena, peaaegu muutumatuna muinasaja lõpust kuni 18. sajandi lõpuni. Vähe muutusid ka elamiskultuur ja selle maaistikus nähtavad märgid, mida me nüüd nimetame pärandkultuuri märkideks. Just 19. sajand tõi kaasa suuri muutusi: talupoegade uus õiguslik seisund, uued talud ja külad, elanikkonna arvu kasv ning industrialiseerimise algus, mis on jätnud oma jälje ka maaistikku.

Inimtegevuse tagajärjel ühed märgid tekkisid ja teised kadusid: mets aletati põlluks, puhkama jäetud põld muutus karjamaaks. Kuigi asukohad vaheldusid, olid need märgid siiski kuskil olemas – inimelamud ja nende juurde kuuluvad körvalhooned, kaevud, kiviaiad ümber pöllulappide, teerajad põliskülade vahel ja taliteed üle rabade.

Nüüd enam nii ei ole. Maastike muutumine toimub nii kiiresti, et see on märgatav juba ühe inimpõlve kestel. Teistsugusel ja pidevalt muutuvat elukultuuril on teistsugused märgid. Ja vanad märgid ei vaheta asukohta, vaid hävivad. Tabavalt kirjeldab seda protsessi

üks Eesti tunnustatumaid geograafe-maaistikuteadlasi Hannes Palang: „Heal juhul kolivad kohad mällu. Keegi mäletab, kogub pilte ja mälestusi, tassib lapselapsi kohale kuni jaksab. Kuid mingil hetkel mäletaja kaob ja kaob ka koht, seekord mälust. Ja nii ongi kohast saanud loodus.“ (Eesti Loodus 2006, nr 3, lk 158)

Koduloolased, olgu nad siis uurijad või retkejuhid-loodusevahendajad, ongi selline omapärane kiht ühiskonnas, kes tahaksid väga, et Eesti maaistik ei muutuks nii kiiresti ja jäätgitult tegevusareenist lame-daks pildiks (H. Palangu väljend samas).

On ju meeliülendav, kui tunned maaistikus liikudes, et oled osaline selles muutumises, üks järjepidevuse kandjatest. See tunne vist ongi kultuuriline side loodusega. Sel juhul saabki maaistikku käsitleda iga-päevase elu areenina. Kui seda tunnet ei ole, siis vaatleme maastikku kui pilti. Kumb viis on sisukam, tunda oma juuri paikonnas või vaadata ja hinnata ümbrissevat tema ilu järgi?

Viimasel ajal on palju arutletud oma juurte üle. Pärandkultuuri märkide teadvustamine maaistikus

ongi üks osa oma juurte otsimise protsessis. Need on ainsad käegakatsutavad märgid meie sidemetest läinud põlvkondadega. Kas on seda üldse vaja edukaks eluks ja rahuloluks? Vist ikka on. Ega muidu paljud taasta oma maakodu esialgsel kujul: puhastatakse kivirakete kaev, kuigi vesi tuleb puurkaevust torusid pidi, laotakse üles kivikeldri völv ja pannakse uus sepishingedega uks, kuigi talvetagavarasid hoitakse ammu sügavkülmikus. Samal põhjusel on puisniitudele jälle tekinud palkküünid, kuigi heina sinna talveks ei veeta. Jälle kerkivad kiviaedade read kunagise karjamaa ja pöllu piirile.

Paljud teevad seda enda jaoks, kuid ei keela teistelgi vaadata, tuntakse uhkust ja rahuldust oma põlistest sidemetest siin elanutega. Vana hoitakse ja taastatakse ka taluturismi arendamiseks, linnainimestele maaelu tutvustamiseks.

Ilmselt tuntakse hingelist vajadust säilitada eellaste tehtut. Inimesed jõuavad nii lähemale oma juurte saladustele. Väidab ju ka tuntud visionäär Aare Kasemets, et juurteta kultuur on hääbuv kultuur ja keegi peale meie endi ei oska meie rahvuskultuuri värtustada ega suuda seda säilitada (Eesti 21. sajandil, lk 148–155).

Jõuamegi küsimuse juurde, kuidas saaksid inimesed aru, et pārandkultuuri objektide säilitamine aitab

oma juurte juurde teed leida, hingelist tasakaalu luua? Kuidas mōistaksid võimalikult paljud oma osa ajastu elamiskultuuri väljakujunemises ja tunneksid vastutust selle järjepidevuse edasikandumise eest?

Pärast II maailmasõda kerkis lagunevate, segunevate ja pidevalt muutuva sotsiaalse koosseisuga kogukondade stabiilsuse probleem üles ka Põhjamaades, kus seoses tööstuse plahvatusliku arenguga algas, nagu mujalgi, linnastumisprotsess. Juba ligi nelikümmend aastat tagasi hakati Rootsis inventeerima peamiselt inimestest tühjenenud metsaaladel leiduvaid pārandkultuuri objekte – inimtegevuse jälgia maaistikus. Nüüd on see tegevus seadustatud ja seda teevad kultuuriliselt ja ajalooliselt motiveeritud kodulooourijad koostöös keskkonnaameti ja muinsuskaitseametiga.

Seadustega ei ole aga reguleeritud selle nn riiklike mittekaitsvava pārandkultuuri objektide kaitsmine hävimise eest. Ja seda ei kavatsetagi teha. Metsamaadel on need objektid kaitstud kaudselt – ilma nende hoidmise ja säilitamise kohustuse võtmiseta ei ole metsaomanikul, olgu selleks siis riik või eraomanik, võimalik oma metsi sertifitseerida.

Tuhandete väiksemate maaomanike puhul on aastakümnete jooksul jõutud arusaamisele, et parim

viis säilitada eelmistelt põlvkondadelt päritud kultuuri-märke on omanikukaitse. Seda sõna ei taheta eriti kasutada, kuna sõna „kaitse“ viitab ilmselt mingile ohule väljastpoolt. Parem on rääkida omanikuhoiust, sest see on igale maaomanikule loomupärane – hoida väärtsusi, mis paiknevad tema maal. Selleks selgitataksegi igale maa-omanikule, kelle maal on tähelepanuvääärseid pärand-kultuuriobjekte – vana verstatulp, ruunikivi, keskaegne ratsatee, sajandivanune karjajootmiskaev ja palju muud, nende objektide kasutusvaldkonda, ajalugu ning kul-tuurilist seost tänapäevaga.

Enamik maaomanikke väärustab neid objekte, kuna need tõstavad tema omandi väärust. Sellega kaasneb tavaliselt ka enesehinnangu tõus. Maaomanike koostöö tulemusena, kui näiteks seatakse eesmärgiks turistide arvukuse suurendamist piirkonnas, võib saavutada paikkonna maine märgatavat tõusu. Kui see seatakse eesmärgiks, tuleb luua kohapealne teavitussüs-tem – trükised, viidad, matkarajad. Rootsikogemused näitavad, et kui maaomanik on kultuurilembene ja tun-neb oma maal oleva pärandkultuuriobjekti lugu, on see objekt parimal viisil kaitstud.

Sel juhul ei juhu ehk enam asju, mida meil veel kahjuks ette tuleb – rehielamu lammutatakse kütte-

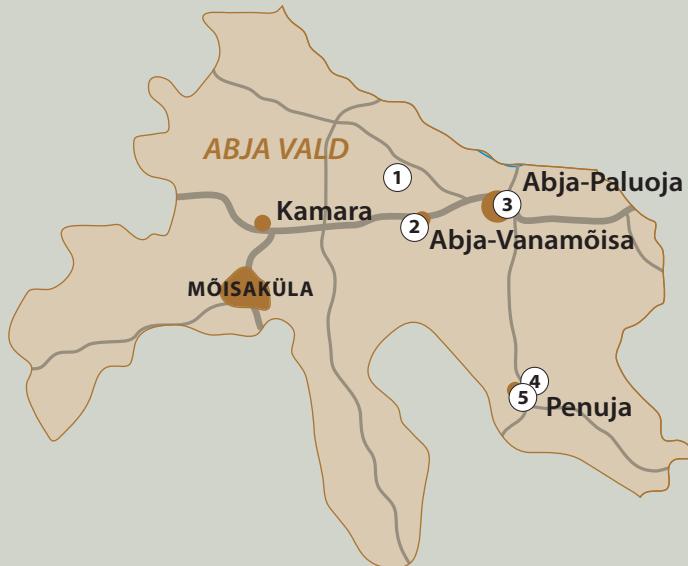
puudeks, koldega kerisahjust saab kiviktaimla, lubjaahi veetakse ehitusaluseks täiteks, sajanditevanune kiviaed lükatakse mõne puukoorma väljaveoks maatasa.

Pärandkultuuri objektide inventuur ongi teabe kogumine ja esitamine kindla metoodika alusel. Andmed on kogutud teemast huvitatud ja vajaliku koolituse saanud inimeste poolt ning avaldatud Internetis pärandkultuuri kaardirakenduses aadressil xgis.maaamet.ee. Pärandkultuuri objektide inventuuri ei saa mõista ühekordse tegevusena, kirjeldatud on vaid tähelepanuväärsel valim, mida tulevikus on võimalik täiendada. Järjepidev peab olema ka omanike teavita-mine ja nende nõustamine pärandkultuuriga seotud tegevustes. Kes saaks seda paremini teha kui piirkonna ja kohalike elanikega tuttav pärandkultuuri inven-teerija?

Huvi pärandkultuuri vastu ja tahe neid objekte hoida ei saa tekkida käskude ja keeldudega, kuid samas ei ole reaalne ka sajaprotsendiline omaalgatus. Loodame, et siin raamatus ära toodud valik aitab kaasa kultuurilooliselt kõnekate objektide säilimisele meie mälus. Sellega väldime kodumaastiku muutumist ühe-kihiliseks pildiks.

Lembitu Tarang, projekti konsultant

- 1 Kille taluhäärber
- 2 Abja toorlininavabriku hoonetekompleks
- 3 Viljandi–Mõisaküla kitsarööpmeline raudtee
- 4 Alistemägi
- 5 Rootsī sõdurite kasarmu

ABJA VALD

13

Esimesed teated Abja asulast pärinevad aastast 1504. Tänastes piirides moodustab vald Halliste kihelkonna lõunaosa. Talude laialdast pärisekse müümist alustas aastal 1853 Abja „hull parun” Reinhold von Stackelberg. Aastasadu on siin peamiselt põldu haritud. 19. sajandil andis kohalikule elule jõulise arengutõuke linakasvatus, mis pani aluse kogu Mulgimaa jõukusele. Sinised linaõied on ka Abja vapil. Abjalased on pidanud end kõige õigemateks mulkideks.

KILLE TALUHÄÄRBER

Rootsiaegsest (võimalik, et ka vanemast) talu- ja veskikohast sai 1811. a Abja-Vanamõisa karjamõis, mis müüdi koos vesiveskiga 1858. a baltisaksa möldrile Eduard Hasse'le. Tema pärija, metsnik-maamõõtja Edgar Sass rajas aastatel 1903–1908 tallu uhke häärberi. Pärast tema surma käis Kille käest kätte, kuni 1939. a omandas selle August Kõrgesaar. Pererahva lahkumise järel jäi talu kolhoosile, kuid on nüüdseks tagastatud omaniku järeltulijale.

Häärberis oli algsest seitse eluruumi, väliselt on häärber säilinud endisel kujul, hävinud on klaastrepikoda ja rinnatisega rödu. Säilinud on omapärased nurgakapi-sarnased käimlad.

ERM Fk 361:60

575803 / 6444660

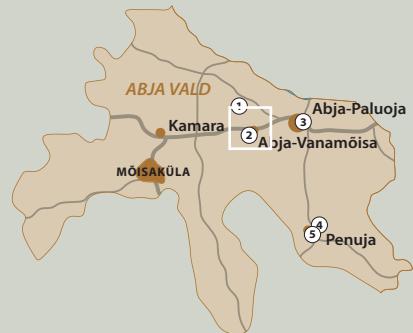
105:TAH:005

ABJA TOORLINAVABRIKU HOONETEKOMPLEKS

Vabrik ehitati 1914. a. Peamiseks tegevuseks oli linavarte esmane töötlemine, leotamine, linaluude murdmine, siin tehti ka värnitsat. Just linakasvatus tõi Mulgimaale rikkuse ja Abja toorlinavabrik aitas sellele kõvasti kaasa, olles ainuke suurtööstusettevõte Mulgimaal. See oli esimene toorlina töötlemise vabrik kogu Tsaari-Venemaal, seepärast toetas riik vabriku ehitamist 25 000 kuldrubbla.

Ka nõukogude ajal oli see Eesti juhtiv linatöötlemisettevõte. Tootmine lõpetati 1990. a. Praegu on lagunev hoonetekompleks kunagise jõukaa Mulgimaa ajaloo tumm tunnistaja.

On tähelepanuväärsne, et siit sai alguse kogu Eestimaa maakapitalismi joudne areng.

576764 / 6442760

105:MTH:003

VILJANDI–MÖISAKÜLA KITSARÖÖPMELINE RAUDTEE

26. märtsil 1892. a asutati Venemaal I Juurdeveo Raudteede Selts, mille eesmärgiks oli ehitada 750 mm laiuse rööpavahega raudteid ka Liivimaa kubermangus. Esialgu planeeriti ja ehitati raudtee Pärnust Valka. Harutee Laatre–Viljandi suunal pani aluse Mõisaküla linna tekkele. Et raudtee ehitamiseks vajati maad, sõlmiti omanikega maa võõrandamise lepingud. Põhilise osa maast eraldas Abja parun Charles von Stackelberg.

Pealiini ehitamisega paralleelselt käisid tööd ka Mõisaküla–Viljandi lõigul. Töid raskendas täitmist vajav soine pinnas Abja–Mõisaküla vahel ning mägine lõik Abja–Halliste vahel, kus tuli ehitada ka Eesti oludes tavatult kõrge raudteesild.

Mulgimaa raudtee ametlik avamine toimus 1. augustil 1897. aastal. 3. juunil 1973. a läks Mõisakülast teele viimane kitsarööpmeline „mulgi ekspress“.

Foto: Raudteemuuseum

580136 / 6443604

105:RTR:004

ALISTEMÄGI

Alistemäel olevat paiknenud pärast ristiusu vastuvõtmist esimene Aliste kabel, mis pühendati pühale Annale. Hiljem olevat kirikul olhud veel neli asukohta, nende hulgas ka praegune Halliste kiriku asukoht. Jaan Jungi andmetel oli Alistemäel vanade eestlaste muinasusu pühapaik, just neisse kohtadesse ehitasidki katoliku kiriku mungad oma kabelid. Ka pärast reformatsiooni kasutas maarahvas Aliste kirikumäge oma vanade kommete täitmiseks.

Legendi järgi juhatas linnuke siit teed uue kiriku asukohale, täpselt sinna, kuhu linnuke puu otsa laulma jäi, ehitatigi uus Aliste (Halliste) kirik.

581134 / 6436230

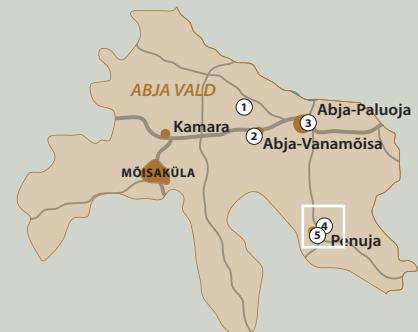

105:RIT:001

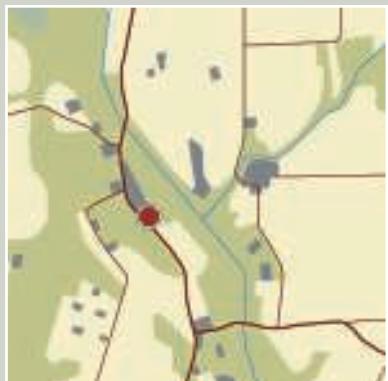
ROOTSI SÖDURITE KASARMU

Kunagise tuuleveski kõrval asuv, arvatavalt 18. sajandil ehitatud maja on kasutuses olnud kasarmu, laatsareti, kartsa ja elamuna. Hoones on vanast ajast säilinud rootsi tüüpi leivaahi ja kartsaruumid. Maja kõrval, kahest küljest kiviaiaga piiratud alal on kivid, millele tahutud Rootsri rist ja mis tähistavad arvatavasti matmispaiku.

Alistemägi kirjeldades räägib Jaan Jung, et teispool orgu, kunagise tuuleveski kohal asub vana kalme, surnute matuse- ja põletamiskoht, hiljem olla sinna tema sõnul surnuid ka juurde maetud.

580868 / 6435838

105:MMS:001

- 1 Naistevalla lubjaahi
- 2 Undimaa küla
- 3 Kalvre vesiveski
- 4 Mantelkorstnaga soldatimaja
- 5 Halliste jõe kanal
- 6 Vana-Kariste möisa ööllekoobas

HALLISTE VALD

Halliste piirkond on ajalooliselt moodustanud juba Hendriku Liivimaa kroonikas viidatud Aliste (*Alistegunde*) muinaskihelkonna, mille keskuseks arvatakse Karksi linnust. Hallistet on esmakordsest märgitud 1504. a. Piirkonna mõisate: Pornuse, Kaubi (Uue-Pornuse), Vana-Kariste, Uue-Kariste, Õisu ja Kaarli peamiseks tuluallikaks sai viinapõletamine, kuni 19. sajandi keskpaigas hakkas laienema linakasvatus ja algas talude päriseksostmine.

NAISTEVALLA LUBJAAHI

Lupja on Eestimaal tuntud suurepärase sideainena varsti juba tuhatkond aastat. Eestisse joudis lubja tarvitamise ja põletamise oskus 13. saj saksa ja skandinaavia ehitusmeistrite kaudu. Keskaegsed kirikud ja kaitserajatised on esimesed kiviehitised Eestis, kus nii mördi kui ka värv sideainena kasutati kohalikku lupja. Paekivi kasutati ehituses küll ka varem, kuid seda üksnes kuivlaos. Lupja põletati rohkem Põhja-Eestis, kus paekivi oli paremini kättesaadav. Ka Lõuna-Eestis läks lupja kui head sideainet tarvis ja tihtipeale leidus kruusakarjäärides lisaks kruusale paekivitükke. Ka mõisate ehituseks läks lupja vaja. Rahvas kõneleb, et kui perre sündis poisslaps, siis põletas isa ahjutäie lupja ja kustutas lubja augus, kuhu see jää seisma aastateks. Kui poeg suureks sai ja endale ehitama hakkas, oli tal oma lubi olemas.

Halliste vallas kasutati kivihoonete ehitamisel laialdaselt kohalikust toorainest tehtud lubimörti. On säilinud mõned lubjaahjud, paljud kuna-gised lubjaahjud hävisid maaparanduse käigus.

Üks paremini säilinud lubjaahi koos lubjakivi rikka kruusaauguga asub Naistevalla külas samanimelise talu lähistel Rimmu–Köpu maantee ja Köpu jõe vahelisel kunkal. Lubjaahju siseläbimõõt on 1,2 m, sügavus 1,5 m, kruusakarjäär, kust lubjakivi kaevandati asub lõunapool nõlva all.

578771 / 6460967

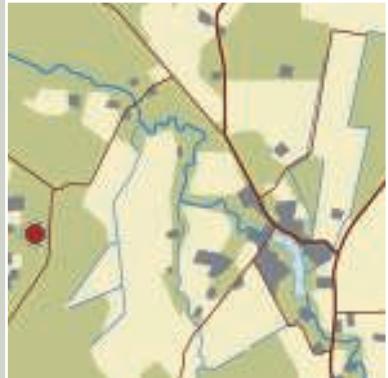
192:LUA:003

UNDIMAA KÜLA

Vana-Kariste riigimõis jagas maad tsaari sõjaväest naasnud soldatitele. Tavaliselt anti neile maad mõisa äärealal, kus põllumaa oli kehv ja mets kidur, sellist maad jätkus mõisal mitmes kandis. Nii tekkis mõisa kauge-masse nurka, otse Uue-Kariste mõisa naabrusesse, uus asum, mis koosnes vähemalt paarikümnest maatükist, millele mahtus elamine ja põllulapp, heinamaad asusid lahustükkidena külast eemal. Ümberkaudne rahvas kutsus küla Venekülast, aga külaelanikele see nimi ei meeldinud ja küla sai ametlikuks nimeks Undimaa. Siit on pärit tuntud seeneteadlane Erast Parmasto.

576300 / 6456837

192:KON:001

KALVRE VESIVESKI

Õisu mõisast 1,5 km idas asuva Kalvre vesiveski leiab 20. saj alguse versta-kaardilt. Maaliline paisjärv on rajatud Vidva ojale, selle paisul asub prae-guseni säilinud viljaveski. Viimati töötas see elektri jõul, aga moodsama tehnika kasutuselevõtmise töttu jäi veski tööta. Hiljem asus veskihoones Õisu tehnikumi ühiselamu. Säilinud on ka viljaveski abihoone ait-keldriga. Teisel pool paisu asus villaveski. Veskijärve ääres oli küla jaanitule-plats. Ühe jaanitule ajal villaveski süttis ja hävis. Maaparanduse käigus renoveeriti veskipais ning ehitati kärestik ja villaveski asukoht täideti pinnasega. Tänapäeval on paisjärv hinnatud kalastuspaik. Kalvre vesiveski lähedal asus Kalvre kivilööv, kus valmistati Õisu mõisa ehitustelliseid.

592202 / 6452321

192:VEV:001

MANTELKORSTNAGA SOLDATIMAJA

Vabamatsi külas endise meierei vastas asub üks välimuselt täiesti tavalline laudvooderdisega maja. See on kunagine tsaarisõjaväe erusoldatite elamuks ehitatud hoone, mida kohalikud tunnevad „kasarmu“ nime all. Maja on ehitatud elamiseks kahele perele, keset maja asub mantelkorstnaga ahi. Hilisemal ajal lisati hoonesse kaasaegsem küttesüsteem ja ehitati kaks korstent. Korstnajalad tehti mantelkorstna külgedele, mistõttu on mantelkorstna pits katusest saati maha võetud. Siiani hästi sailinud mantelkorstnal oli rauduks. Rahvas kõneleb, et seal olla sõjavange kinni hoitud. 1930. aastatel tegutses hoones valla vaestemaja.

580284 / 6449374

192:VAM:001

HALLISTE JÕE KANAL

Halliste on Navesti jõe suurim lisajõgi, mis saab alguse Ainja mägedest ning on 86 km pikk. Vana-Kariste all algab ligi 7-kilomeetrine otseks kaevatud jõelöik ehk kanal. Eelmise sajandi alguses voolas jõgi veel oma sängis – verstakaardil on näha kohati kaks-kolm paralleelselt kulgevat voolusängi, mis olid omavahel ühendatud. Laia jõesängi ning aeglase voolu tõttu olid luhameinamaad pikalt üleujutatud ja muul ajal märjad, mistõttu raskendas see heinamaade kasutamist. 1930-ndatel kaevati jõele tervelt 7 km ulatuses uus sirge säng. Kaevetööde eestvõtjateks olid kohalikud talunikud, kes luhameinamaid kasutasid ja soovisid vabaneda liigveest, kaevajateks olid saarlased. Kanali veevoolu ja veetaseme ühtlasena hoidmiseks on kahes kohas, Kullisilla ja Maru all, rajatud maakividest kunstlikud kärestikud. Mõlemale kärestikule ehitati sillad. Aktiivselt kasutatavat Laatre–Vana-Kariste maantee Kullisilla silda uuendati korduvalt. Maru all asunud puitsild on hävinenud, kuna luhameinamaid enam ei kasutata ja vajadus silla järele puudub.

Eeltöid Halliste jõel hakati tegema 5–6 aastat enne 1930. aastat. E. Värv kirjutab aastal 1932, et pandi tähele Vana-Kariste järvest väljavoolava jõe „järjekindlat ummistustendentsi, jõe lähedral asuvate heinamaade soostumist, rohukamaru halvenemist ja heinatöö võimaluste raskenemist.“ Jõe süvendamiseks asutati Halliste esimene veeühisus ning hangiti Pöllutööministeeriumilt 35 000 kroonine toetus ja 20 000 kroonine laen veeühisuse üksikliikmetele. Töö maht määrati 115 520 kantmeetrit, kaevetööde pikkuseks kavandati 14,5 kilomeetrit, ulatusega Vana-Kariste väikesest järvest kuni Rimmu karjamöisani.

Värv, E. Halliste kihelkonna avalik elu aegluubis. 1932.

576192 / 6447504

192:MPO:008

VANA-KARISTE MÕISA ÕLLEKOOBAS

Endise Vana-Kariste mõisasüdame ligidal, Halliste ürgoru parempoolses lisaorus mõisa õlleköögi juures, asub ringikujuline tehiskoobas. Seda kasutati õlle jahutamiseks ja hoidmiseks. Kelder raiuti ringkoopana liivakivisse, koopa suu ees on asunud maakivist müüridega hoone. Koopa tagumine, pöllualune osa on sisse varisenud, avaus täidetud pöllukividega. Kogu kompleksi läbimõõt on 39 m, õllekelder-koopa kõrgus on olnud 3 m ja käigu laius 3 m. Õllekoda märgiti 1857. aastal Vana-Kariste mõisa kaardile, kuid tänaseks on koobas unustuse hõlma vajunud.

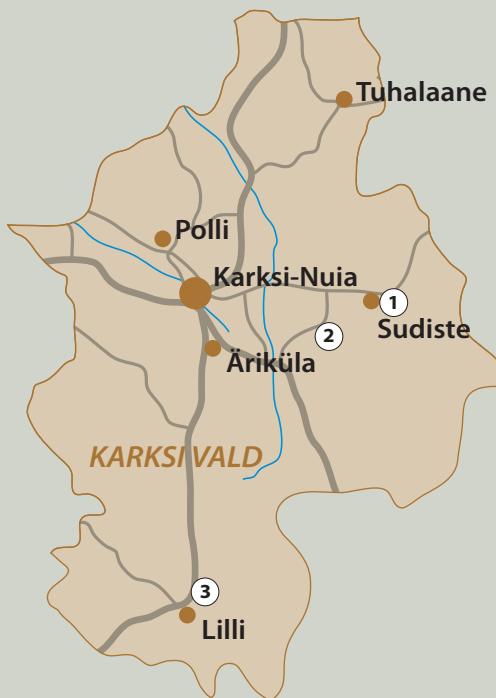

579737 / 6445971

192:MTH:002

- 1 Kukese talukool
- 2 Kekani talu
- 3 Polli metskonna kontor

KARKSI VALD

39

Arheoloogilised leiud kinnitavad, et Karksi alad olid asustatud juba kiviajal. Leide on ka varasest rauaajast – meie ajaarvamise esimestest sajanditest. Läbi Karksi suundus iidne tee Lätist Viljandi kaudu Põhja-Eestisse, nii tuli kohalikel elanikel tihti törjuda sissetungijate rünnakuid. Nagu kogu Mulgimaal, arenes ka siin kõrvuti majandusliku edenemisega talukultuur, tõusis elanike haridus- ja kultuuritase.

KUKESE TALUKOOL

1683. aastast on teada, et Karksi köster Erich Michelson õpetas lapsi. Pideva hariduselu alguseks loetakse 1735. aastat, kui Karksi köstrimajja (asus praeguse Karksi-Nuia õpetajate maja koha peal) asutati köstrikool, mille tegevus kestis 19. sajandi alguseni. Valla- ja kihelkonnakoolide loomise kohta anti Liivimaal 1830. a välja seadus, vastavalt millele ehitas Karksi mõis 1855. a oma maa peale köstrimaja ligidale Karksi vallale telliskividest koolimaja (aadress praegu Tartu tn 32). Koolmeistriks sai köster Saebelmann. 1884. a asutas Karksi vald kooli ka Sudistes, Kukese peremehe majas, kus koolmeistriks oli Karksi kihelkonnakooli lõpetanud perepoeg Märt Kukk. Kool töötas Kukese talus 1892. aastani. 1885. a ehitas Karksi vald Sudistesse Keki talult ostetud maale Toomesoo koolimaja (õpetaja Ivan Israel, hiljem Mehik).

Polli valla kool Saaretses asutati 1856. a mõisa kingitud maa peale (õpetaja Jakob Roger). Polli valla kool Perakülas ehitati 1886. a (õpetaja Hendrik Luukas). Polli mõisniku poolt ehitatud ja ülal peetud Longi kool asutati 1877. a (õpetaja Jaan Roots). Pöögle valla kool Maiel ehitati 1867. a Maie talu maale. Kuni 1871. aastani oli seal koolmeistriks Johann Kants, siis tuli Maiele Jaan Kitzberg.

Karksi-Halliste kihelkonnakool rajati 1861. a Hallistesse, hiljem toodi kool üle Nuia. 1873. a ehitati uus kihelkonnakooli hoone (hilisem internaadimaja). Juhatajaks jäi Georg Rosenberg. Tuhalaanes asutati 1859. a kihelkonnakool, mis esialgu paiknes kogudusemajas. Eraldi koolimaja ehitati 1872. a. Aastal 1847. asutati Nuia ka õigeusu kihelkonnakool, mis 1895. aastani töötas erakorterites (aadress praegu Pärnu tn 17).

600:KOO:006

KEKANI TALU

Sudiste külas Kekani (Kekkani) ja Karutsi talude maadel on ajalooliselt varase asustusega ala. Esimesed asulakohad, mille märgiks on kivikalme Kekani talu juures, päinevad II. aastasesest poolest. Talu lächedal Alatare koopakingul asub 13.–18. saj pärit maahaudadega kalmistu ja pisut eemal samasse ajastusse jäav kalmistu nimega Surnumägi. Kekani talu lähistel on mitmeid ennemuistsete juttudega seotud paiku.

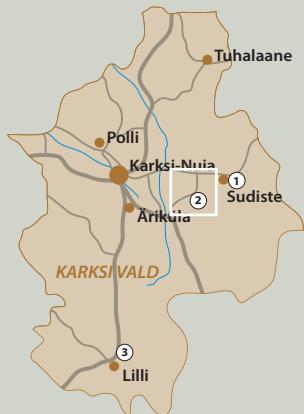
Kui talupojad said õiguse maad päriks osta, oli Karksi mõisas 1863. a esimeste ostjate hulgas Kekani talu praeguste omanike esivanem Annus Mägi. Annus tohterdas, ristis ja mattis inimesi. Ta oli ka Karksi valla kohtumees ega allunud mõisnikule. 1878. a lasi peremees saarlastest ehitajatel teha muldpõranda ja õlgkatusega maja asemele häärberi, mille välisvoodri ainulaadsed kivid olid põletatud lähedalasuvas Kivilöövi talus ja lubi oma maadel asuvas lubjaahjus. Omanäoline hoone sai uhkem kui mõisnikul. Selline kivivooderdisega häärber on H. Pärdi andmetel ainuke Eestis. Tänaseni on säilinud algsed laed ja uksed, välisvoodri kivid ja karniisikivid, millel on omapärasne ornament.

Peremeheõigused pärandati vanemale pojale Juhan Mäigile. Edasi jagas Juhan talu kolmeksi. Kekanile jäi vanem poeg Hans, noorem poeg sai selle osa, mis kannab Määramäe nime ja õele sai Väike-Kekani, rahvasuus tuntud Israeli tarena.

Kekani talu rajajate järeltulijad olid tuntud Eesti Vabariigi ja ka nõukogude ajal kõrge kodukultuuri ning seltsitegevuse poolest. Talutööde

kõrval tegi Hans Mägi sepatööd ja oli naabertalu Karutsi Jazzi trummimees. Kehtna kodumajanduskooli lõpetanud abikaasa Helmi oli tunnustatud perenaine ja käsitöömeister. Talus toimusid mitmed perenaiste kodundus- ja käsitöökursused, korraldati näitusi, peeti külasimmaneid.

Suures toas peeti sageli peoõhtuid, mardid lõpetasid oma sanditamised Kekanil mardiõhtuga. Talus olid olemas kõik vajaminevad masinad, mis viitab uuendusmeelsusele ja peremehe tehnilisele taibule. Kolhoosi ajal asus Kekanil sepikoda ja Hans Mägi oli seal sepaks. Praegu elab Kekanil sama suguvõsa järeltulija.

596748 / 6440399

600:TAH:001

POLLI METSKONNA KONTOR

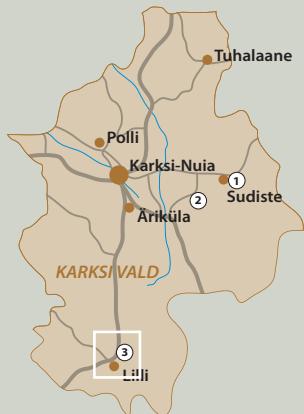
Metsade majandamist tänases mõistes saab vaadelda alates mõisate metsamajanduse ja -korralduse algusest. Polli ja Karksi mõisate metsade majandamine oli eeskujulikul tasemel mitte ainult Vene oludes, vaid ka Lääne-Euroopa mõistes. Polli mõisa metsähärra oli Wilhem Knersch (1837–1912) ja Karksi mõisa metsähärra Georg Cornelius.

Wilhelm Knersch asus Polli mõisa metsäülemana tööle 1863. a ja oli selles ametis 1900. aastani. Ta asus elama Polli-Peraküla (Lilli) karjamõisa, kuhu 1865. aastal ehitati metsäülemale uus elumaja (nõukogude ajal sai sellest Polli metskonna kontor). Polli-Lilli metsandikus katsetas Knersch võõrpuuliikide kultiveerimist. Metsade majandamiseks kujundas Knersch mõisamoonakatest metsatööliste kaadri, pani paika metsavahtide elukohad ja lasi neile ehitada korralikud elumajad. Rajati ka aurujõul töötav saeveski, mis tegutses 1920. aastateni. 1900. a lõpul jäi Knersch pensionile ja edasi asus metsäülema kohale lätlane Andresens. 1909. aastast kuni Polli metskonna moodustamiseni oli Polli mõisa metsäülemaks Alfred Reinbach. 1920. a moodustati Metsade Peavalitsuse korraldusega Polli-Lillis Polli metskond, metsäülemana jätkas A. Reinbach.

Karksi mõisa metsi hoiti Georg Cornelius metsäülemaks olemise ajal eeskujulikus seisukorras. Igal aastal toodud Saaremaalt ligi sajapealine kraavikaevajate pere, kes siis terve suve metsadesse kraave kaevas ja metsa istutas. Teadusmehena ei leppinud Cornelius üksnes metsade kuivendamise ja teede ehitamisega, vaid tegeles ka metsateaduslike katsetustega.

Näiteks oli Ruto metsandikus ca 20 ha maa-alal nõrgkivi õhutamise katseala. Nõrgkivi paksus oli ca 30–40 cm, 60–80 cm sügavused kraavid aeti üksteisest 6 m kaugusele. Katsete tulemused olid silmnähtavad, sest kraavitamise lõpp-punktist mõned meetrid eemal kasvasid kidurad, mehekõrgused männid, aga katsealal kõrgus võimas mets. Võõrpuuliikidest istutati piki kvartalisihte nulge, ebatsuugat (duglaasia), lehist ja valget (Veimuti) mändi.

Karksis leidus arvatavasti ka ainus põõgikultuur Eestis, istutatud 1880.–1890. aastatel vahendumisi kuuskedega. Põök jäi meie kuusele alla, kuid üksikud neist olid alles veel 1939. a.

591873 / 6430103

600:MTS:002

- 1 Killi talu
- 2 Rõika peeglitööstus
- 3 Laashoone sillad
- 4 Potaste metsavahikordon
- 5 London

KOLGA-JAANI VALD

47

13.–16. sajandil kuulusid Kolga-Jaani alad Põltsamaa komtuurkonda. Kihelkonna on esimest korda mainitud aastal 1559 Kõrve (*Corpes*) nime all. 18. sajandil alustas Meleskis tegevust klaasivabrik, mis töötas kuni 1992. aastani. Ka piirkonna põllumajandus on olnud läbi aegade edumeelne.

KILLI TALU

Siia ehitas maja Pedja Kaarel, kes sündis Londoni-nimelises kohas Põltsamaa jõe ääres ning rändas hiljem välja. Kaarli isa oli puutöömees, ehitas paate ja meisterdas puunõusid. Kaarel läks isa jälgedes ja temast sai piirkonna üks tuntumaid paadimeistreid. Kuigi mõned ütlesid, et mitte kõik Kaarli paadid ei pea vett, oli nõudlus suur ja paadi tellijaid tuli ka kaugemalt.

Taluperemees oli nupukas mees ja talu iseloomustasid mitmed huvitavad rajatised-ehitised: vesiveski elektri tootmiseks, omanäoliselt ehitatud keldrihoone ja maja. Saunahoone seisnud lausa vee peal ja sauna-vett sai võtta otse pôranda sees olnud luugiga kaetud august.

Talvel meisterdas Pedja Kaarel paate elumajas, selleks ehitatud ruumis, suvel õues. Kohalikud mehed, kes teda hästi tundsid, rääkisid, et Kaarel võis paadi valmis ehitada isegi ühe päevaga. Tänaseks on talul uued omanikud ja koht hästi korrapärasid.

618929 / 6485682

328:TAK:003

RÕIKA PEEGLITÖÖSTUS

Aastatel 1792–1795 ehitati Võisiku mõisa maadele uus peeglivabrik, mille asukohaks valiti Rõika. Siin oli varem olnud vesiveski ja nii sai peeglite lihvimiseks kasutada veejõudu. Kuna kohapeal oskustöölisti ei olnud, siis toodi need sisse Saksamaalt.

Mõne aastaga kasvas oskustööliste ja nende pereliikmete arv ligikaudu kahesajani. Kohalik mõisnik kohustus andma pärisorjadest talupoegade hulgast veel 60 töölist. Kõigi tööliste jaoks ehitati ka elamud ning Rõikast kujunes suur küla ja arvestatav tööstuskeskus. Peeglitööstus lõpetas oma tegevuse I maailmasõja aegu. Rõika veski jätkas tööd täie võimsusega: tehti jahu, saeti laudu, kooti kangast jne. 1938. aastal põles veski maha. Veskihoone taastati kiiresti, aga enne II maailmasõda täisvõimsuseni ei jõutud. Kolhoosi ajal ehitati kolmekordsesse peeglivabriku majja kuivati. Tööstusettevõtete töö lõpetamine ja kolhoosikorra tulek kaotas töökohti ning viis ka inimesed Rõikalt. Koht hakkas kiiresti hääduma. Praeguseks elab siin mõni inimene (varem üle 300 elaniku). Terviklik hoonetekompleks koos tööliste elamuga laguneb.

619620 / 6484850

328:PKL:001

LAASHOONE SILLAD

Põltsamaa jõe luhad olid jaotatud talumeeste vahel, siin tehti suur osa heinast. Laashoonel oli ainukene koht, kus selles kandis üle jõe luhta pääses. Juba tsaariajal ehitati Laashoonele parv, mis kandis ka hobuseid. Parvele pääsemiseks pidi Laashoone teele koorma kruusa tooma. Parve kõrval oli sild jalameestele, mida mööda võisid kõik vabalt käia. Umbes aastal 1934 ehitati parvsild, mida mööda sai takistusteta üle jõe sõita. Kevadise jäämineku aegu lasti parvsild keskelt lahti, et jäää saaks minna, seejärel tõmmati suurte vintside abil jälle kokku. Alles 1962. aastal ehitati vanast parvsillast paarsada meetrit ülesvoolu betoonpostidele puust sild, mida hakkas aktiivselt kasutama metsatööstus. Puitplate ei kestnud raskete autode all kaua ja seda tuli tihti vahetada. Lõpuks muutus silla ületamine juba julgustükiks. Korralik betoonsild ehitati 2005. aastal.

Laashoonel asub Turvakuuri metsavahikoht, mis oli kasutusel kuni metsavahiameti kaotamiseni. Õuel kasvab künnapuu, mida võib julgelt lugeda Eesti jämedamate hulka. Selles piirkonnas on palju künnapuid. Tundub, et paikkond soodustab nende kiiret kasvu ja elujõulisust. Parvsilla vanast asukohast üle jõe viib tamme- ja saareallee tsaariaegse klaasitöösturite maja (hiljem Põltsamaa metskonna kontor) juurde. Selle maja õues kasvab künnapuu, mis kuulub Eesti kõrgemate hulka. Aastal 1764 rajatud klaasikoja kohale ehitatud maja hävines 1960. aastate lõpus.

328:KOL:001

POTASTE METSAVAHIKORDON

1760. aastate keskpaiku ehitati Põltsamaa jõe kaldale potaseahi. Potast vajas Laashoonele ehitatud klaasikoda, aga seda veeti ka Riia ja Peterburi kaudu välismaale. Potast keedeti puutuhast ja keetmisjääkidest (läbikesedut tuhk) moodustus jõekaldale kõrge küngas, millele 19. sajandi algupoolel rajati kõrtsihoone. Potase keetmisse järgi sai ka koht nime – Potaste. Aastast 1870 asusid sinna elama Jaan ja Ell Meerits, kes pidasid kõrtsi edasi. Võisiku mõisa kõrtsina töötas see aastani 1898 kui Kolga-Jaani kiri-kuöpetaja ja karskustegelaste eestvedamisel suleti kõik piirkonna kõrtsid. Hiljem sai siia metsavahikoht, kus perepoeg Martin Pekk pidas metsavahi ametit. Martini poeg Hugo oli nõukogude ajal 23 aastat metsatehniku ametis.

Sõjajärgsel ajal süüdistasid punased Potaste talu peremeest metsavendade aitamises (paadiga üle jõe viimises). Edasiste süüdistustesse välimiseks ehitas peremees jõele jalgsilla. Potastes on peetud aastakümneid mesilasi ning kogutud head ja puhast mett, sest koht on metsade keskel ja mesilaste korjepöllud puhtad.

328:VKK:003

LONDON

Koht on oma nime saanud pika ja pidevalt tossava korstna järgi jõeluhas. Koos tihti esineva uduga moodustas suits selle koha ümber alalise tossupilve. Inimesed ütlesid, et pidevalt udus nagu Londonis. Siia ehitas tsaariajal maja Brahmani-nimeline mees, kes tuli luhta elama, korjas marju ja püüdis kala. Ta tegi ka paate ja puunõusid. Maja hävines 1934. aastal tulekahjus.

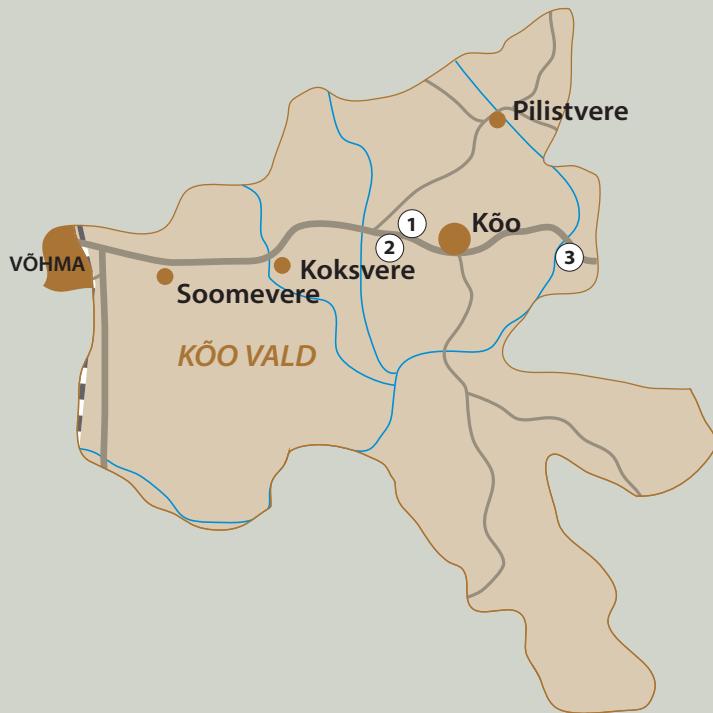
Meleskist umbes viie kilomeetri kaugusele rajasid Meleski klaasitööstuses tööta jäanud meistrid väikese klaasikoja. Kätsitsi töötades valmistati apteegi tarbeks pudeleid. Toodanguga varustati nelja-viit apteekki. Ettevõttes oli seitse töötajat ja kaks õpipoissi. Tööd tehti ühiselt ja ka kasum jaotati võrdselt.

Põltsamaa jõge kasutati intensiivselt palgiparvetuseks, mis lõppes kümmekond aastat pärast II maailmasõda. Talvel varutud palgid veeti jõekaldale virna, kevadise suurvee ajal veeretati palgid jõkke. Eesti ajal lasti palkidel omasoodu allavett minna. Nõukogude ajal taheti palgid kiiresti Tartusse saada, seepärast koondati need parvedesse ja parved ühendati omavahel. Parved olid kahe- või kolmekordsed. Londonis seati parved ritta ja puksiir vedas need Tartusse, kus palgiparved seisid Kivisillast ülesvoolu vahel kuni kilomeetri pikkuselt. Eesti ajal olid elukutselised palgiparvetajad pärit Peipsi äärest, hiljem parvetasid kohalikud mehed. Pärast sõda ehitas parvetuskontor Londonisse palgiparvetajatele maja, mis on alles ka praegu. Seda kasutavad kala- ja matkamehed öömajana.

328:PAK:001

- 1 Arusaare vana surnuaed
- 2 Magasiait
- 3 Loopre mõis

KÕO VALD

59

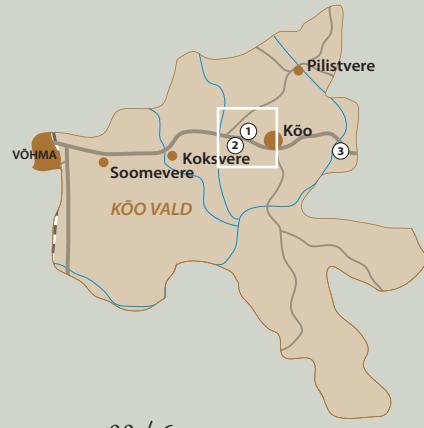
Piirkonna ajalooliseks keskuseks on Pilistvere, mida kihelkonnakeskusena on mainitud 15. saj keskpaigas, kiriku kohta on teateid poolteist sajandit varasemast ajast. Tänapäeval iseseisev Võhma linn hakkas arenema pärast raudtee liini rajamist Viljandisse 20. saj algul. 1914. a alustas Kõo mõisas tööd pöllutöökool, mis 1920. a viidi üle Olustverre.

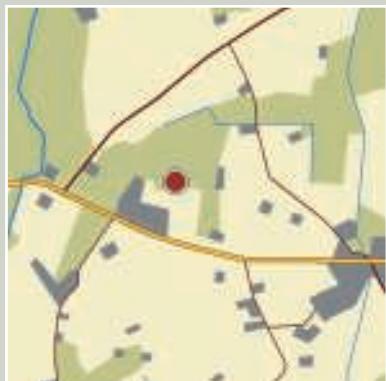
ARUSAARE VANA SURNUAED

Arusaare kogudus tekkis Pilstvere piirkonna õigeusuliste lahutamisel Olustvere ja Põltsamaa kogudusteks 3. märtsil 1848. a. Esmalt kandis kogudus Pilstvere nime. Tegutsemise alguses on jumalateenistusi peetud: Kõo mõisa karjamõisas, Kangrusaare sõdurite kasarmus, Kõo mõisa savihoones, Loopre mõisa endises viinaköögis ja Arusaare mõisa aidas. Alles siis kui Arusaare mõis „hingemaaks“ tükeldati ja mõisasüda kirikuteenritele ülalpidamiseks anti, avanes võimalus ehitada Arusaarele korralik jumalakoda. Kirik valmis 1873. a. Samal aastal ehitati ka Arusaare kihelkonnakoolile maja. 1871. a nimetati Pilstvere õigeusu kogudus ümber Arusaare koguduseks. Esialgu puudus kogudusel oma surnuaed ja õigeusulisi maeti Pilstvere luterlikku surnuaeda. 1855. a saadi mõisa maast üks tiin (tiin = 10 925 m²) surnuaija jaoks. Praegu teame seda kui Kirivere EAÕ (Eesti apostliku õigeusu) kalmistut, mis asub Kirivere põhikooli spordiplatsi taga metsas. 1902. a asutati Kirivere kool, sealt on kalmistule külge jäänud Kirivere nimi.

Evi Rumvolt mäletab, et enne 1940. a olevat veel sinna maetud. Matuse- rongkäigus sammus preester köige ees. Vanas surnuaias asus ilus kabel, mille juurest tuli tee värvani. Värvavate ees oli hobuste lasipuu. Sõja ajal oli üksikutel juhtudel ka veel siia inimesi maetud. Miks on seda surnuaeda vanaks saksa surnuaiaks kutsuma hakatud? Ilmselt sellepärast, et siia on 1944. a lahingute käigus ümbruskonnas langenud sakslasi maetud. Pärast sõda vajus surnuaed unustusse, kasvas rohtu ja puudesse, kabel on hävinenud. Et surnuaija liendamise katsed nurjisid, avati 1920. a uus surnuaed Arusaare kiriku kõrvale, teada kui Arusaare EAÕ kalmistu.

599088 / 6500947

357:HAU:001

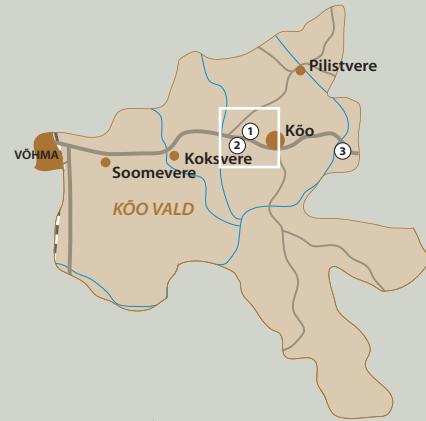
MAGASIAIT

Varasem mõisnike kohustus säilitada talupoegadele viljatagavara külviks ja näljahädade leevendamiseks muudeti 1799. a keisri ukaasiga talurahva enda ülesandeks. See eeldas vilja hoidmiseks vajalike hoonete olemasolu. Laenuvilja- ehk magasiaitad ehitati tavaliselt eraldi, mõisa või küla lähedusse tee äärde. Aidad ehitati tuleohutuse pärast külast eemale. Suuremad aidad tehti mitmeruumilised, iga viljaliigi jaoks eraldi ruum.

Kõo mõis rajati 1670. aastatel. Pärast Põhjasõda (1700–1721) oli see riigimõis. Kõo magasiait ehitati 1885. a, ehitaja oli Hans Kalm, kelle nimi on raiutud seinakivisse. Kõo magasiaita mäletatakse ka riigi viljamagasini nime all. Hoones on kolm hoidlat, igaüks 90 m^2 suurune.

1940. aastatel oli hoone eraisikute käes, siin hoiti juurvilja, hiljem oli MTJ-i (masina-traktorijaama) kasutuses. Kuni 1970. aastani asus magasiaidas Kõo kolhoosi töökoda, siis ehitati Kõosse uus. Enne Eesti Vabariigi taaskehertestamist olid siin kolhoosi elektrikute ja farmimehhainikute tööruumid.

Kunagised võlvkaared, mille vahelt soideti hobustega magasiaita sisse, on kinni ehitatud. Praegu on magasiait eraomanduses.

598655 / 6500492

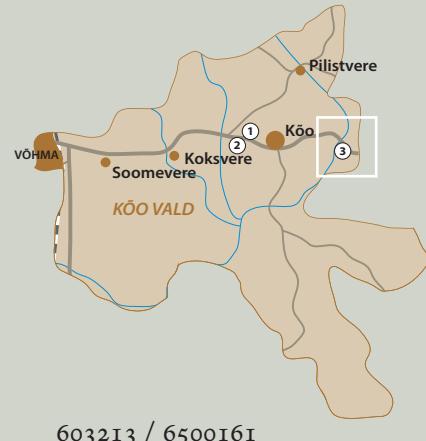
357:MAG:001

LOOPRE MÖIS

Esmamainimine päineb aastast 1454, mil ordumeister Johann von Mengden läänistas selle Didrich Brausile. 1598. aastast kuni 1780. aastate keskpaigani oli mõis von Kaverite käes, hiljem oli seotud von Niemannide, Schwalbede, Senffide, Seelandtide ja teistega. Loopre mõis asub Navesti jõe kaldal ja on Viljandimaa vanemaid mõisi.

1782. a kuulus mõis Eberhart Gustav von Smittenile. Jakob Zwiebelbergi pärijad müüsid selle 1879. a 60 000 rubla eest titulaarnõunik Arved Seelandtile, kes pärandas mõisa 1909. a tütrele. 1912. a ostis valduse 40 000 rublaga meditsiinidoktor Johannes Bolz. Ühekorruseline viilkatusega kivist peahoone arvatakse olevat ehitatud 19. sajandi keskel. Lihtsal hoonel on kaarakendega eeskoda, selle teine korrus oli kujundatud lamekatusega lahtiseks terrassiks. Tagaküljel asus väike klaasveranda. Pärast omanike lahkumist 1939. a oli mõisas mitmeid elanikke. 1980. a alguses toimunud tulekahjus hävis teise korruse veranda. Kolhoosiajal asus Loopre mõisas karjafarm.

Mõisas on säilinud endine teenijatemaja, mille omanik laskis kohandada eramuks. Endisaegseid kõrvalhooneid pole säilinud.

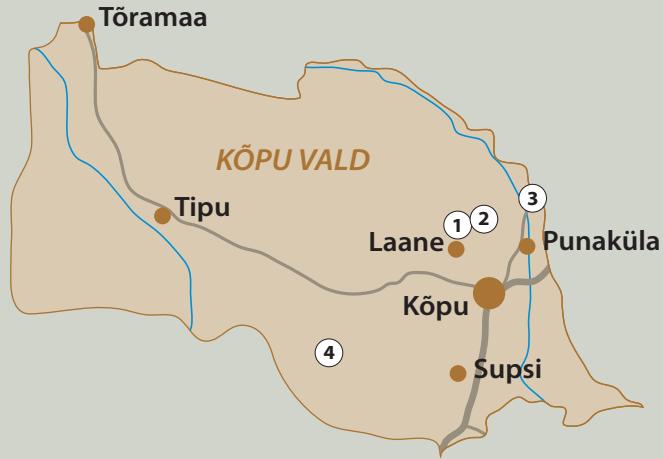

603213 / 6500161

357:MOA:001

- 1 Suur-Jüri talu viljakuivati
- 2 Kiipsu raba turbavõtukohad
- 3 Solo kõrts Vanaveskis
- 4 Vennissaare metsavahikoht ja käbikuivati

KÕPU VALD

67

Varem kuulus Viljandi kihelkonna kooseisu, iseseisvaks kihelkonnaks sai 1911. a. Kõpu kihelkonna alal oli Suure-Kõpu ja Puiatu vald, pärast 1939. aasta omavalitsuspiiride reformi ainult Kõpu vald. Mõisatest asusid praeguse valla territooriumil Suure-Kõpu rüütlimõis, Kõpu kirikumõis ning Supsi ja Puna karjamõisad.

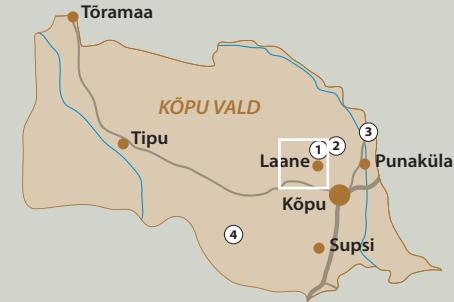

SUUR-JÜRI TALU VILJAKUIVATI

Kiipsu raba servast mööda vana Aratsaare veski ja Laane küla vahelist teed minnes hakkab Suur-Jüri talu juures metsa vahelt välja keerates kohe silma väike kõrge viilkatusega punastest tellistest akendeta hoone. Viljakuivati on veel täiesti töökorras, kuigi umbes kakskümmend aastat pole see enam töötanud. Hoone ehitati 1930-ndatel. Töenäoliselt kasutati ehitusel kolme kilomeetri kaugusel asuvas Punakülas Löövi talus tehtud telliseid. Seal tehti telliseid ja drenaažitorusid juba mõisaajal ja viimati enne II maailmasõda.

Kuivati vundamendi lähedale on pandud kõrgusmärk ehk reeper. Neid pandi hoonete külge, millest arvati, et need veel kaua vastu peavad. Kolhoosiajal oli kuivati Kõpu kolhoosi käsutuses. Siin kuivatati ka metskondade hobuste kaer ning ümberkaudsete külameeste vili. Viljakotid viidi uksest sisse ja tõsteti vintsiga luukide vahelt teisele korrusele. Seal laotati vili laiali ja kuivatati ööpäeva. Tuli pidi ahjus kogu aeg all olema. Selle aja sees oli vaja vilja 2–3 korda segada. Vilja- ja suitsulõhn tekitasid kuivatisse eriliselt hea hõngu, seal oli hämar ja soe, õhus lendleva viljatolmu tõttu oli raske hingata. Kuiv vili lasti jälle kottidega alla.

Need ajad seostuvad inimeste mälus ilusate looduselamustega. Ühele meenuvad kurekolmnurgad taeva all, kui ta viljakoorma otsas kuivatisse sõitis. Teine mäletab, et koristatud pöldude ja värvikirevate puude ilu öhtutaeva taustal inspireerisid teda joonistama. Kolmandale tuleb meelete, kuidas ta varahommikul jalgsi läbi metsa kuivatisse vilja segama minnes metssekarja lähe-dusse sattus. Olnud teised pöllu ääres rivis tuhnimas kui tõsised töömehed.

575084 / 6469206

360:KUI:001

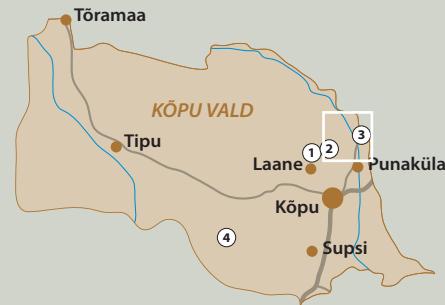
KIIPSU RABA TURBAVÕTUKOHAD

Turbalöikamise algusaeg Kiipsul ei ole täpselt teada. Raba kuulus enne 1920. aastat Suure-Köpu mõisale, pärast mõisamaade võõrandamist Köpu metskonnale. Teada on, et I ja II maailmasõja vahelisel ajal said talud seal allapanuturvast lõigata. Talumeestele mõõdeti rabatükid kätte. Muist peresid ehitas sinna turbaküünid. Kaardilt võib kokku lugeda, et kõrgajal on neid seal olnud vähemalt 27 tükki. Hiljem varus Kiipsult turvast juba kolhoos Bolševik (pärastise nimega Köpu). Põhiline turba väljaveotee käis Täku kaudu.

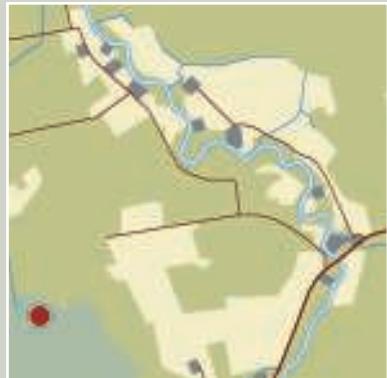
Turvast lõigati labidaga käsitsi. Turbapätsi mõõdud olid umbkaudu $20 \times 10 \times 10$ cm. Need laoti kõrgemate ja kuivemate põndakute peale auna-desse tahenema. Laoti sarnaselt puuriida otstega: üks kiht vaheldumisi risti teisega, ainult suuremate vahedega. Kui pätsid olid kitsastes, kuni meetrikõr-gustes aunades piisavalt kuivanud, laoti need küünidesse või lihtsalt kokku suuremateks aunadeks. Turbapätsidel lasti rabas aasta otsa kuivada. Koju veeti turvas suvel vankriga või talvel reega. Lastele meeldis pätsikooma otsas sõita.

Suurematel taludel olid turbakuurid ka kodu juures. Turba peenesta-miseks kasutati hekslimasinat, mida nimetati turbahundiks. Väiksemates majapidamistes, kus palju loomi ei peetud, tükeldati turvast paku peal kirvega. Turvast kasutati loomadele allapanuks. Turbaga sõnnik pidavat parandama mullaviljakust rohkem kui põhusõnnik. Põhku lisati allapanuks küll, kuid seda oli vähe ja parem põhk kulus ära loomasöödaks.

Turbalöikamine Kiipsu rabas lõppes 1960-ndate keskel kui Napsi rabas hakati tootma freesturvast.

576066 / 6469627

360:TVK:001

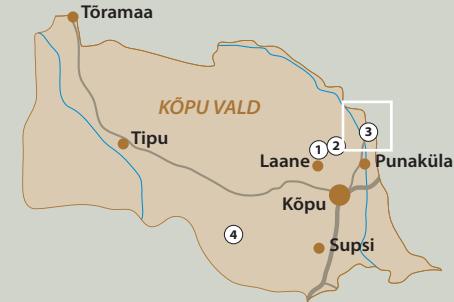
SOLO KÖRTS VANAVESKIS

See oli Suure-Köpu mõisa vana kõrts. Asus Tartu–Viljandi–Pärnu talitee ääres ja on sellel kohal teelisi teenindanud juba enne 1840. aastat. Kui Solo kõrts enam mõisale kasulik ei olnud, müüdi see 1903. aastal erakätesse. Kõrtsi ostis endale tisleritöökojaks Köpu kiriku kellamees Märt Tomson.

Tänapäeval erineb hoone väliskuju natuke algsest. Pika kõrtsihoonete idapoolne vundamendita varjualune hobustele ja otsas asunud korter kahe toa ja köögiga lammutati 1960-ndatel. Lühemaks jäänud maja otsa on ehitatud samamastele toetuv katusealune, õue poole tehti juurde teine uks. Algselt olevat kõrtsil olnud ainult üks uks teepoolsel küljel. Sellepärast käinud kõrtsiteenijad, kui neil õuepoole asja oli, ikka köögiakna kaudu väljas. Nii rääkis üks selle küla naine, kes olla seal kõrtsiteenijana töötanud. Enam pole alles ka kõrtsi lähedal asunud sepikoda, kus sepp rautas hobuseid viimati enne II maailmasõda.

Kõrtsimajas on säilinud vana leivaahi. Omanikud on vanal kujul alles hoidnud ka kõrtsitoa ning sisustatud pillitoa. Kõrtsi juures oli öllekelder, kuhu jooksis sisse allikas, hiljem jahutati seal piima. Keldri peale on ehitatud ait.

Kõrtsiga seoses teatakse Jürise peres järgnevat pärimust: „Meie isa poolne vanaema oli Vanaveski kõrtsis üles kasvanud. Seal oli ta õppinud sakstele meelespäraselt süüa valmistama. Hiljem, olles abielus naaberküla metsavahiga, viidi see mõisniku käsil Valmasti üle Lätti metsavahiks 1900. aasta paiku (isa Aleksander Rosenthal-Roolaid oli siis 8-aastane). Nimelt pidas mõisnik sealkandis jahti. Juba sellal kutsuti külalisi kokku üle Eesti. Nende toitmiseks oli koha peale head kokka vaja.“

578140 / 6470162

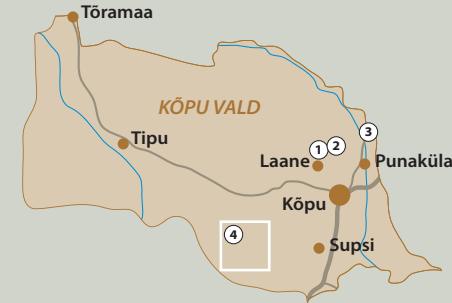
360:KOR:002

VENNISSAARE METSAVAHIKOHT JA KÄBIKUIVATI

Vennissaarel on praegu vaiksem. Piimapukk, millele varem asetas piima kaks peret, minnes kumbki üles eraldi trepist, on omandanud väsinud ilme, sammaldunud ja ennast tagaplaanile hoides noortele vahtratele teed andmas. Niidetud muru, korras lillepeenrad ning köögivilja- ja marjaad annavad tunnistust perenaise, viimase kauaaegse metsavahi ja hilisema metsniku, ilumelust ja hoolsusest. Põlised tammed ja lehised näitavad selle elupaiga vanuseks tiblisti üle saja aasta.

Vennissaarele on metsavahimaja ja metsnikumaja lähestikku ehitatud. Neist metsnikumaja seisab tühjana juba ammu. Pärast II maailmasõda, kui teiste metskondade baasil loodi Tipu metskond, on siin lühikest aega olnud isegi metskonna kontor. Kui Linda Kont koos kahe vennaga Piska talust siia kolis, oli aastanumber 1964. Vanem vend sai metsavahiks. Just siis tuli kõrgemalt poolt käsk tegeleda käbikuivatusega. Linda teada käis käbikuivatus vaid kahel esimesel, 1964. ja 1965. aastal. Kuivati asus aidas, mille uksel on aastanumber 1929. Töökorraldus oli veidi läbimõttelmat. Polnud selge, kuidas seemet hoida ja säilitada. Hiired-rotid tegid liiga. Käbikuivatusega olnud vaeva palju. Käbid tuli vinnata üles lae alla sõelte peale kuivama, kütta ahju ja hoida suures ruumis pidevalt sobivat temperatuuri. Kuivad käbid lasti puidust varbadega trumlisse, mida vändast ringi aeti, et seemned välja tuleks. Pärast pöletati käbid sealsamas ahjus. Need pölenud särinal kui säraküünlad. Praegu ei tööta see ahi enam, kuid aida nõgised seinad ja laed mäletavad veel kunagist leili.

Pärna, A. Tipu enne ja nüüd Soomaal. 2004. Käsikiri.

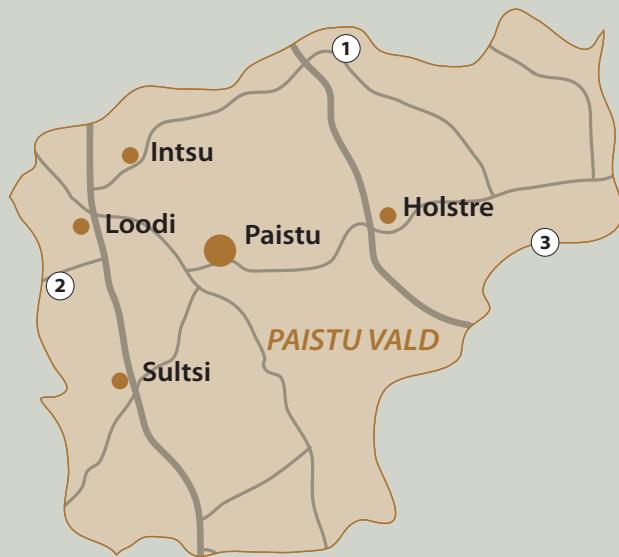

569955 / 6463988

360:VKK:005

- 1 Pätsi vesiveski ja talukoht
- 2 Loodi raudteejaam
- 3 Lõo talu

PAISTU VALD

77

Arheoloogiliste leidude põhjal võib väita, et Paistu piirkond on olnud asustatud juba esimestel sajanditel. Kirjalikes allikates on Paistut (*Paistel, Paystele, Peystel*) nimetatud 1234. a. 19. saj teises pooles mängisid Paistu kihelkonnast pärit haritlased olulist rolli rahvusliku liikumise tekkes. Siitkandist on pärit mitmed kultuuritegelased: Friedrich Saebelmann, Mihkel Veski, Juhani Kunder, Mart Raud jt.

PÄTSI VESIVESKI JA TALUKOHT

Pätsi nimi on pärit 18. sajandist, mil mölder nimega Piisko või Pisko olevat näljaajal jaganud leivapätse. Märt Raua andmeil oli esimene Päts Holstre Pätsiveski mölder Hans. Ta oli Konstantin Pätsi vanaisa isa, kes elas aastatel 1747–1796. Hansul ja tema naisel Eval oli viis poega. Isa surma järel päris veski neljas poeg Juhan, kes suguvõsas levinud legendi järgi oli hiljem saanud veski ja maatüki pärisomanikuks tänu oma sõjalistele teenetele. Kui Napoleon 1812. aastal Venemaaale tungis, oli keiser andnud käsu moodustada maakaitseväelastest Liivimaa kaitseks ja Riia kindlustamiseks väeosat. Sellesse kuulus Liivimaa vabatahtlikest koosnev kahesajameheline täpsuslaskurite eskadron, mille koosseisus sõdisid ka Juhan ja Peeter. Viimane ei tulnud kunagi tagasi, Juhanil oli rohkem õnne ja ta naasis vabaduskiri paunas. Selle paberiga sai ta veski enda valdusse, nii et võis selle oma järglastele pärandada. See vabastas nii tema kui tema järeltulijad orjusest, maksudest ja sõjaväekohustusest. Aus ja lihtne möldrist talumees ei saanud kaua oma vabadust nautida. Rahvajutu järgi oli tolleaegne Holstre mõisa rentnik kurikaval mees, küsis vabaduskirja enda kätte ja lubas seda alles hoida, et tähtis dokument kaduma ei läheks. Muidugi läks kiri kaotsi ja kogu pere aeti veskist minema. Veski võeti Juhanilt ära 1825. a. Hiljem läks Juhan Heimtali valla Rabina talu peremeheks, kus ta 1826. a sai perekonnanimeks Päts. Taluhooned hävisid nõukogude ajal, säilinud on öuepuud ja vundamendid. Veski varemetesse ehitas spordiveteranide klubti Nürijalad aastatel 1950–1960 sauna. K. Pätsi istutatud tamm koos mälestuskiviga asub veskitammi kõrval.

598557 / 6465446

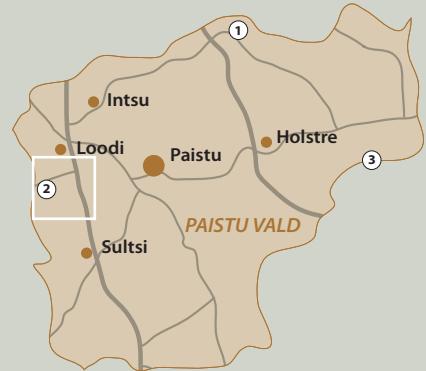

570:TAK:022

LOODI RAUDTEEJAAM

Loodi raudteejaam asus 1897. aastal valminud Viljandi–Mõisaküla kitsarööpmelisel raudteel. Viimane rong väljus sellest jaamast 3. juunil 1973. a. Endist raudteetammi kasutatakse praegu kohaliku teena. Säilinud on endine jaamahoone, munakividega kaetud laadimisplatvorm, pritsikuur, petrooliladu, riistakuur, maakivist tööliselamu, puidust tööliselamu, liipritest ehitatud loomalaut ja kuurid. Hävinud on veetorn (asus raudteest läänes, maantee ääres) ja käimla. Praegused omanikud on säilitanud kivist värvapostid, nimesildi ning aastaarvu jaamahoondel.

591462 / 6459663

Foto: Raudteemuuseum

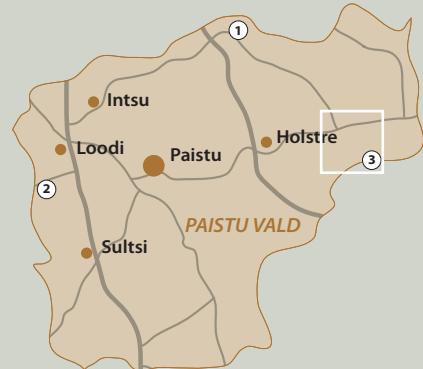
570:RTR:001

LÕO TALU

Siin sündis 6. veebruaril 1872. a Jaan ja Anu Lõo peres tulevane Asutava Kogu liige, vandeadvokaat ja luuletaja Jaan Lõo. Endisest talust on säilinud punasest tellisest ehitatud taluhäärber, mis on korduvalt olnud ilma katuseta ja hävimisohus. Maja seinal asus Jaan Lõole pühendatud valge mälestustahvel, mis on aja jooksul hävinud. Kolhoosikorra ajal kasutati elamut tööliste majutamiseks ja loomalauda karjalaudana. 1980. aastatel jäi talu tühjaks, maja katuseta, kõrvalhooned kukkusid kokku, ait veeti Holstre asulasse loomalaudaks. 1990. a osteti taluhooned Paistu kolhoo-silt eraomandisse. Lõo talust lõunas, kraavi ääres, kus praegu kasvavad männid, paiknes väike sulastemaja.

Üle maantee Luiga oja ääres asuvad Lõo meierei varemed, seda lepi-kuga metsaosa kutsutakse rahvasuu Meiereiribaks. Meierei, mille tegevus lõppes okupatsiooniaja alguses, kasutas piima jahutamisel oja vett.

Varemetest 100 m allavoolu asuvad Lõo vesiveski (mis jäi valmis ehitamata) maakivist varemed. Oja on maaparandustööde käigus õgven-datud.

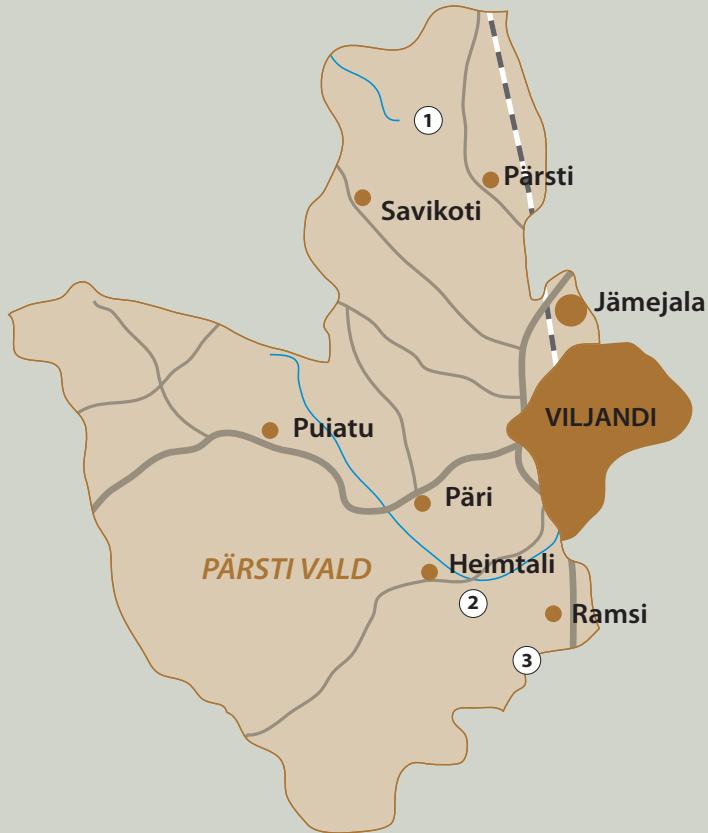

603346 / 6460728

570:TAK:038

- 1 Madi talu
- 2 Koduoru koopad
- 3 Rahetsema veski

Teated Pärsti mõisa kohta pärinevad Liivi sõja eelset ajast, praegusesse asukohta on mõisahoonestik rajatud 18. sajandil. Salapärase ajalooga on Risti kabeli varemed, mis pärinevad arvatavasti 15. sajandist. Kabelit seostatakse legendiga pimedast printsist, kes selles paigas nägijaks saanud ja selle auks kabeli rajaranud, aga ka Madisepäeva lahinguga, mille võidu auks olevat siia kabel ehitatud. Lähikonnas on muistne hiiekoht Tammemägi, mida rahvapärimustes peetakse Sakala vanema Lembitu hauaks.

MADI TALU

Olnud kord eesti noormees Poolas sõjaväes. Tal tekkis seal ühe mõisniku tütre vastu suur armastus, mis ka vastuarmastust leidis. See ei meeldinud preili vanematele. Nad andsid käsu, peksta noormeest mõisa õuel seni, kuni ta nende tütrest loobub. Seepeale pannud mõisniku tütar vikatitera kõrile ja öelnud, et kui keegi puutub seda noormeest, siis lõikab ta oma kõri läbi. Vanematel tuli olukorraga leppida. Tingimuseks oli, et noored ei hakka elama Poolas. Osteti siis Eestisse maad mõisa rajamiseks. Esimesena ehitati elumaja ja siis kõrvalhooned. Talule pandi nimi kõrvalasuvate kalmete järgi.

588217 / 6478506

629:TAK:014

KODUORU KOOPAD

Koduoru metsas mäekülje sees olid väga suured koopad, kuhu ei käidud ühte rada mööda. 17. saj algul Poola ja Rootsiga vahelise sõjategevuse ajal olnud vanade mälestustega järgi naised ja lapsed Koduoru metsas koobastes peidus. Kui sõda möödas oli, tulid mahajäänenud poola hulgused, keda „paradiajajateks“ nimetati, ja viisid kõik paremad asjad ära. Koopaid nad aga üles ei leidnud, sest need olid kavalasti tehtud. Käik koopa väljapääsuni Sabaku talu juures olla olnud kilomeetripikkune.

589586 / 6464896

Lensin, P. Meie Sinihallika omad ehk Lensinite perekonna raamat. 1906.

629:PAP:001

RAHETSEMA VESKI

Rahetsema veski ehitas 19. saj lõpul mõis, 1929. a läks see J. Pihlaku valdusesse. Energiat saadi kahelt veeturbiniilt. Jahuveskis oli kolm paari jahukive, kruubimasin ja saeveskis saekaater. Peremees koos perenaisega hakkasid nii oma kui ka kokkuostetud viljast tegema kvaliteetset kama-jahu, mida tunti „Mulgi kama“ nime all. Ükskord olla Pihlak saatnud järjekordse kamavaguni kusagile välisriiki, saades suure summa raha. Et Viljandist Rahetsemale on üle 10 km, otsustas Pihlak seda maad mitte jala astuda, vaid sõita taksoga. Vahetult enne Rahetsemad, väikese mäe taga, lasknud ta takso linna tagasi minna. Ta ei tahtnud oma tööst kõveraks jäänud naise tuju sellega rikkuda, et tema takso peale raha kulutab.

591086 / 6463184

Kokk, J. Viljandimaa Läänepoolsem osa. 1982.

629:VEV:004

- 1 Jüri Jaaksoni sünnikoht
- 2 Saarepeedi kool
- 3 Magasait
- 4 Kristjan Jaak Petersoni isakodu

SAAREPEEDI VALD

93

Saarepeedi ümbruskond asustati 11.–13. sajandi paiku, Naanu linna- mäe leiud on sellest ajajärgust. Aastast 1583 pärinevad esimesed kirjali- kud märkmed, kohu kandis siis *Oiawa* nime. Saarepeedi valla eelkäijaks oli Uue-Vöidu vald, mis tekkis Välgita ja Karula valdade ühinemisel 19. saj lõpul. 1939. aastal liideti see Viljandi vallaga. Praegune nimi on tulnud valla südames asunud Saare-Peedi talu järgi, siia maadele ehitati aastal 1902 ka vallamaja.

JÜRI JAAKSONI SÜNNIKOHT

Jüri Jaakson sündis 16. jaanuaril 1870. a Viidika talus, talupidajate Ado ja Mari (Köönberg) Jaaksoni perekonnas. Algul oldi talurentnikuks, hiljem osteti talu Karula mõisalt välja. Alghariduse sai J. Jaakson Turbamäe vallakoolis, pärast vallakooli lõpetamist jätkus haridustee Viljandi kihelkonnakoolis. Aastase vaheaja järel jätkusid õpingud Tartus H. Treffneri gümnaasiumis. 1892.–1896. a õppis J. Jaakson Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas, pärast ülikooli lõpetamist asus advokaadina tööle Viljandisse, kus lülitus toimekalt ka ühiskondlikku tegevusse. Peagi valiti ta Viljandi Eesti Põllumeeste seltsi ja Koidu seltsi esimeheks.

Eevi Eiloneni uurimusest selgub, et Jaakson siirdus 1901. a sügisel Riiga, kus jätkas töötamist advokaadina. Jüri osavõtul asutati Riias Eesti Haridusselts, mille esimehena ta mitmesuguseid kursusi ja kõnekoosolekuid korraldas. 1914. a lõpul naasis ta Eestisse, nüüd juba Tallinna, kus lülitus taas aktiivselt ühiskondlikku ellu. Aastatel 1915–1918 oli ta Tallinna Linnapanga juhataja. 1915. a abiellus Jaakson endast 15 aastat noorema Meeri Olga Wilhelmine Behrensiga. Aastal 1918 sündis tütar Lydia.

1917. a määras Vene Ajutine Valitsus Jaaksoni Eestimaa kubermangu komissari abiks. 1918. a novembris määras Eesti Ajutine Valitsus Jaaksoni oma peavolinikuks, kes pidi Saksa okupatsioonivõimudelt riigiasutused üle võtma ja kindlustama nende edasitöötamise. Samal ajal kutsuti ta kohtuministriks. Eesti Vabariigi loomise päevil kuulus J. Jaakson Maa-nõukogusse. Oma poliitilistest vaadetelt kuulus ta Rahvaerakonda ning

esindas seda Asutavas Kogus ning Riigikogu I, II ja III koosseisus.

Ta oli erakordse töövõimega ja laia haardega poliitik.

Lühikest aega, aastatel 1924–1925, oli J. Jaakson ka Eesti Vabariigi valitsuse juht. Ta oskas moodustada töövõimelise ja kõiki poliitilisi parteisiid ühendava, nn seinast seina valitsuse. Tema valitsuse ajal võeti vastu palju seadusi, sealhulgas neid, mis olid tähtsad riigikaitse seisukohalt. Aastal 1926 nimetas J. Teemandi valitsus ta Eesti Panga presidendiks. 16. juulil 1940. a vabastati J. Jaakson Eesti Panga presidendi ametikohalt. Vabaduses jäi tal veel elada 11 kuud, mil ta töötas oma maja kojamehena. Tütar ja abikaasa olid 1941. a lahkunud Saksamaale. Jüri Jaakson hukati 20. aprillil 1942. a Sverdlovski oblasti Serovi rajooni Sosva asulas.

596920 / 6477488

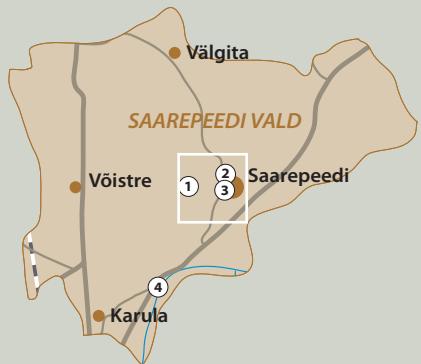

715: MAL:001

SAAREPEEDI KOOL

1835. a alustas Peedi vennastekoguduse palvemajas tegevust kool, mida Saarepeedi kool peab enda eelkäijaks. Esimene koolmeister Ado Peet õpetas lapsi 10 aastat. Ta oli erihariduseta nagu enamik selle aja õpetajaid. Kiriku-kirjades seisab: „Isa on kodus õpetanud teda lugema, võõrast teksti loeb raskustega, kuid Uut Testamenti loeb kindlalt. Laul on üsna hea, kuid ei oska kirjutada. Lastega suhtleb väga armastusväärselt.” Palka Peet ei saanud, vald tegi tema eest mõisale 80 hobusepäeva ja igalt lapselt sai ta naela (umbes 400 g) küünlaid. 1845. a hakkas lapsi õpetama Jüri Peet, neli aastat hiljem viidi kool Kokaviidikale, kus tegutses kaks aastat. Siin alustas oma 36 aastat kestnud koolimeheteed Mats Martinson. 1851. a ehitati Viru kool (praeguse Naelsoo talu kohal), kus oli üks klassituba ja koolis käidi esialgu kaks, hiljem kolm talve. Kui õpilaste arv 1879/80. õa tõusis üle 50, jäi üks klassituba kitsaks. 1880. a ehitati uus koolimaja Saare-Peedi talu maadele. Siit sai kool ka oma nime. Maa osteti Karula mõisnikult 7 000 hõberubla eest, millest 3 000 rubla parun vallale kinkis. Ehitustööd usaldati Jaan Naarisele, kes lubas ehitada 2 090 rubla eest. Samal aastal algas õppetöö uues, kahe suure klassitoaga koolimajas. Maja otstes asusid kambrid koolijuhatajale ja abiõpetajale. 1885. a veebruaris suri kauaaegne koolmeister Mats Martinson. Abiõpetaja Ants Asu juhtis kooli sajandivahetuseni. Õppetöö kestis 26. oktoobrist 29. märtsini. 1900. a sügisel tuli koolijuhatajaks Tõnis Valdmann, kes töötas Saarepeedil 25 aastat. Kool oli 3-klassiline, õpilasi 70-80. 1919/20. õa muutus kool 4-klassiliseks. Abiõpetajaks tuli siis Linda Saks, kes oli enne

töötanud Peterburis vürstiperes koduõpetajana. 1925. a sügisel tuli koolijuhatajaks Vabadussõja veteran, leitnant Jaan Kinger, 1926. a Jaan Kalam. Samal sügisel avati koolis 5. klass, järgmisel sügisel 6. klass. 1933. a ehitati koolimajale teine korrus, nii saadi juurde suur klassiruum ning tüdrukute ja poiste magamistoad. Järgmisel aastal võttis koolijuhtimise üle Sergi Annilo (Bachmann). Aastal 1935 liituti Karula algkooliga. 1941. a asus koolijuhatajana tööle Ed. Juhansoo, kes 1944. a sügisel mobiliseeriti saksa sõjaväkke. Samal aastal nimetati kool Saarepeedi Mittetäielikuks Keskkooliks. Järgmisel sügisel avati 7. klass. 1962. a muutus kool 8-klassiliseks. 1973. a 3. juunil puhkes vanas koolimajas tulekahju, koolihoonet ei taastatud.

598304 / 6477518

715:KOO:001

MAGASIAIT

Magasiait ehitati 1888. a. Seal hoiti viljatagavarasid nälja ja ikaldusaastate tarvis. 20. saj alguses kaotas see oma tähtsuse viljaaidana. Hoonet hakati kasutama seltsimajana. Ruumi põhjaotsa ehitati lava, saalis olid nummerdatud istekohtadega pikad puidust pingid, mis tantsu ajaks seina äärde tõsteti. Ruumi valgustasid lakte riputatud petroolilambid, mis 1950. aastatel asendati elektrilampidega.

Kultuurielu on läbi aegade koondunud kohaliku kooli ümber, hiljem haridusseltsi ja nõukogude ajal kultuurimaja ümber. Juba 19. saj lõpul tegutses Saarepeedil laulukoor ja pasunakoor. 1900. aastal koolijuhatajaks tulnud Tõnis Valdmann oli hea laulu- ja muusikamees. Põhitöö kõrvalt hakkas ta juhendama laulukoori ja pasunakoori. 1913. a asutas ta Uue-Võidu lugemisringi, mis hakkas korraldama kohalikku kultuurielu. Koolimajas asus korralik raamatukogu, kus laenutati raamatuid nii lastele kui täiskasvanutele. 1926. a sügisel tuli koolijuhatajaks Jaan Kalam, kelle ajal saavutas kultuurielu Saarepeedil kõrgpunkt. 1927. a organiseeris ta endise lugemisringi asemele Uue-Võidu haridusseltsi, tegutses laulukoor, tööd alustas näitering, kus lavastati kõik teater Ugala repertuaaris olnud tükid. Operettide jaoks käis tantse seadmas Friida Rosenberg Ida Urbeli tantsurühmast. Dekoratsioonid valmistas J. Kalami abikaasa Nora. Igal aastal oli 6-7 hästi ettevalmistatud kavaga peoõhtut. Saal oli alati puu-püsti täis. Pidude sissetulekutest osteti pillid 23-liikmelisele orkestrile. Orkestri üheks tugisambaks oli J. Kalami poeg Endel, kellest hiljem sai

Eesti Raadio orkestrant. Orkestrisse värvati ka kooliõpilasi.

1959. a kevadel tuli Saarepeedile oma pensionipõlve pidama kauaaegne koolmeister, koorijuht ja tuntud kultuuritegelane Ella Kallas. Kultuurielu Saarepeedil läks taas käima. Alustas tööd segakoor rohkem kui 30 lauljaga, mees- ja naisansambel. 1960. a käis segakoor üldlaulupeol, samal aastal peeti maha ka Saarepeedi laulupidu, mis algas rongkäiguga Puurilt ja suundus Naanu linna-mäele. Külaliskooriks oli Kehra meeskoor (endine E. Kallase koor). Linnamägi oli täis rahvast, laulu ja tantsu nagu muistsetel aegadel, mil siin rahvapidusid peeti.

Magasiait ehitati ümber kohhoosi viljakuivatiks. 1970. a valmis uus keskus-klubihoone, tööle asusid noored kultuuritöötajad Malle ja Kalle Paldre.

598379 / 6477478

715:MAG:001

KRISTJAN JAAK PETERSONI ISAKODU

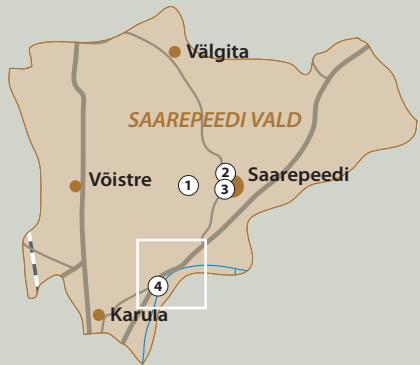
Kikka talu oli olemas juba 17. sajandil. 1689. a sündis siin K. J. Petersoni vaarisa Kikka Paavel (Pawel). Tema vanaisa, Kikka Peet sündis 1734. aastal, tema nimest on tuletatud Peterson. Peet pidas mõnda aega Kikka talu, hiljem loovutas selle oma nooremale vennale Jaagule. Peedi esimesest abielust Kadriga sündis 1761. a Kristjan Jaagu isa Jaak.

On teadmata, mis asjaoludel pärisori Jaak 1790. aastate algul Riiga satut, tõenäoliselt tänu kohalikule mõisnikule Claudius Johann von Stadenile. Esimesed teated Riia Jakobi kiriku arhiivis on tema kohta 1792. a aprillist, mil ta käis armulaual. 23. aprillil 1793. aastal abiellus Jaak Peterson Anna Elisabet Michailovnaga. Kahekordne eesnimi ja katoliku usk viitavad läti-loodu päritolule.

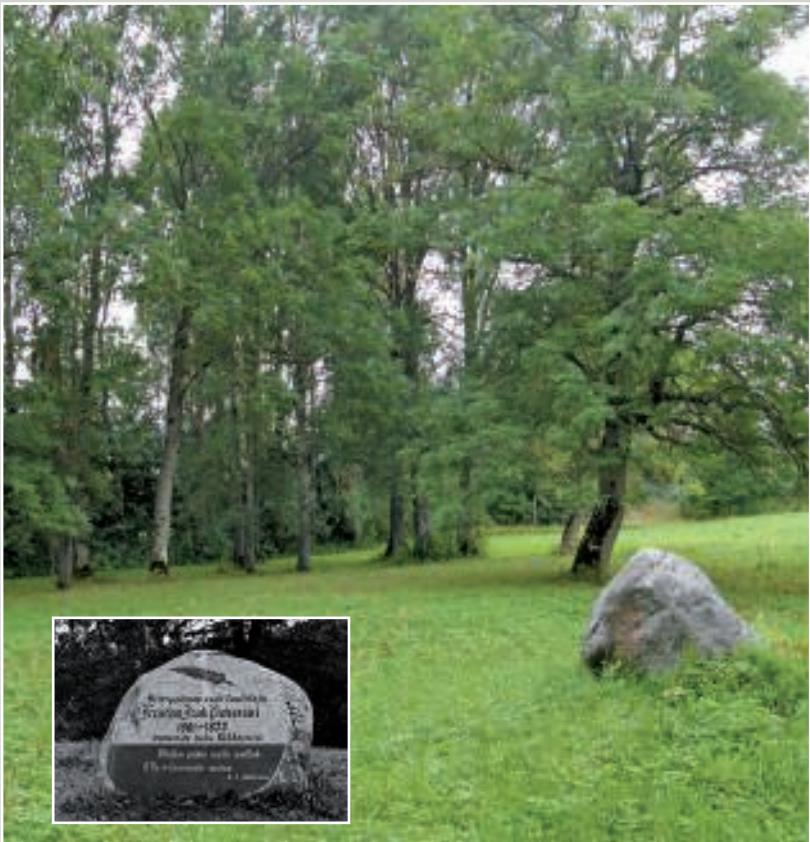
Evi Eiloneni uurimuse andmeil sündis nende abielust viis poega ja kaks tütar. Tulevane maarahva laulik Kristjan (Christian Jacob) sündis kolmanda lapsena 14. märtsil 1801. a. Nii Kristjan Jaak kui tema isa Kikka Jaak jäid mõlemad väga varakult emata ja mõlemaid kasvatas võõrasema. Algul töötas Jaak lihttöölisenä ühe sakslasest kaupmehe juures. Pärast abiellumist asus Kikka Jaak Jakobi kiriku teenistusse, mis koondas enda juurde saksa koguduse, soome-rootsi pihtkonna ja Riias elavad eestlased. Ta töötas kirikuteenri ja kellamehena, oli ka eeslauja. Pihtkonna väiksuse tõttu tuli Jaagul täita ka köstri kohustusti.

Kikka Jaak suutis säilitada oma rahvuse ja just oma kodust sai tulevane luuletaja eestimeelsuse ja -keelsuse. K. J. Peterson ei ole kunagi käinud oma

isakodus Kikkal, kuid ometi oskas ta kirjeldada isatalu ümbruse loodust ja maastikku. Kõike seda teadis ta isa juttude järgi. Kristjan Jaak Peterson õppis 1819. aasta jaanuarist 1920. aasta maini Tartu Ülikoolis, algul usuteaduskonnas, hiljem keeleteaduskonnas. Haiguse ja vaesuse tõttu lahkus ta ülikoolist seda lõpetamata. 4. augustil 1822. aastal K. J. Peterson suri. Tema viimane puhkepaik Riias Jakobi kalmistul on tänaseni teadmatu. Pärast armastatud pojata varast surma murdus ka isa. Üha enam sõbrunes ja alkoholiga ja sellest tulid tööl pahandused. 1823. aasta märtsis vallandati 62-aastane Kikka Jaak kirikuteenri kohalt, kus ta oli töötanud ja oma suurele perele elatist teeninud peaegu 30 aastat. Tema edasise elukäigu ja saatuse kohta andmed puuduvad.

595806 / 6473740

715:MAL:002

- 1 Jüriõue talu
- 2 Juhkruõue talu
- 3 Räsu talu
- 4 Kibaru talu laut
- 5 Laose ja Lubjassaare talude tööriistade kogu
- 6 Aimla saeveski
- 7 Ronimõisa turbaelamu
- 8 Jambi–Oksa talitee
- 9 Raudna jõe käärud
- 10 Tuhkja talu
- 11 Raudsepa talu

SUURE-JAANI VALD

103

Pindalalt Eesti teise valla piirkonda jääb Sakalamaa keskus – Lõhavere linnus. Suure-Jaani alev kui kirikukihelkonna keskus sai oma tänase nime 17. sajandil, varasemalt on koht teada Valula (*Walle*) küla järgi. Valla teise keskusse, Olustverre, rajati mõis juba ordu ajal, praeguses asukohas on see 17. sajandist. Kolmandat keskust, Vastemõisa, on esmakordselt mainitud 16. saj lõpus.

JÜRIÖUE TALU

Kootsilt Mauritsa talust pärit Bakhoffide suguvõsa on siin elanud juba alates 1740. aastast. 1790. aasta paiku asus Jüriöuele elama Kootsi Jüri poeg Mihkel. Tema pojapoeg Jüri Bakhoff (1815–1901) oli Jüriöue talu pere-mees. Ta abiellus Pöhjakast pärit Eva Grünbergiga. Sündis kuus last, neist eelviimasena 1852. aastal tütar Ann – A. H. Tammsaare ema. Pere oli haridusjanune. Vennad Jüri ja Hans õppisid Suure-Jaani kihelkonnakoolis koolmeistriteks. Jüri siirdus Riiga ametisse ja hiljem pärandas õele 500 rubla, millega tasuti Tammsaare talu ostuvõla viimane osa. Andres olnud väga kokkuhoidlik mees. Töölistele pole ta lasknud korralikult süüa anda. Uue maja ehitusel vigastanud Andres jalga ja perenaine hakanud ise talu juhtima, tema järel poeg Andres.

Andres (1876–1951), uue nimega Panga, abiellus Pöhjaka külast Reinupeedi talu tütre Juuli Ventseliga (1880–1947). Talul olid juba põllutöömasinad, osteti veel viljapeksugarnituur Munktels koos Fordsoni traktoriga. Hobuseid oli talul 8, lüpsilehmi 20 (noorloomadega kokku 28), lambaid 24, kaks põrsastega emist, 12 suuremat siga ja kult. 20 peekonsiga viidi igal aastal Vöhmasse. Piima ei veetud meiereisse, iga päev tehti kodus vőid ja viidi Suure-Jaani kokkuostu, 25 kg korraga.

Talu oli jõukas, rukis-nisu müüdi riigile. Andres laenas viljaseemet Ojaküla asunikele, sügisel pole laenuvilja tagasi võtnud, kinkinud selle asunikele. Rehepeksumasina peal oli Kivioja Oskar, hiljem perepoeg Jüri, kes oli saanud keskhariduse. Riigiteenistus Jürile ei meeldinud, teda tömbas

isatallu, pigem kündis ta kodus traktoriga raskeid savimaa põldusid.

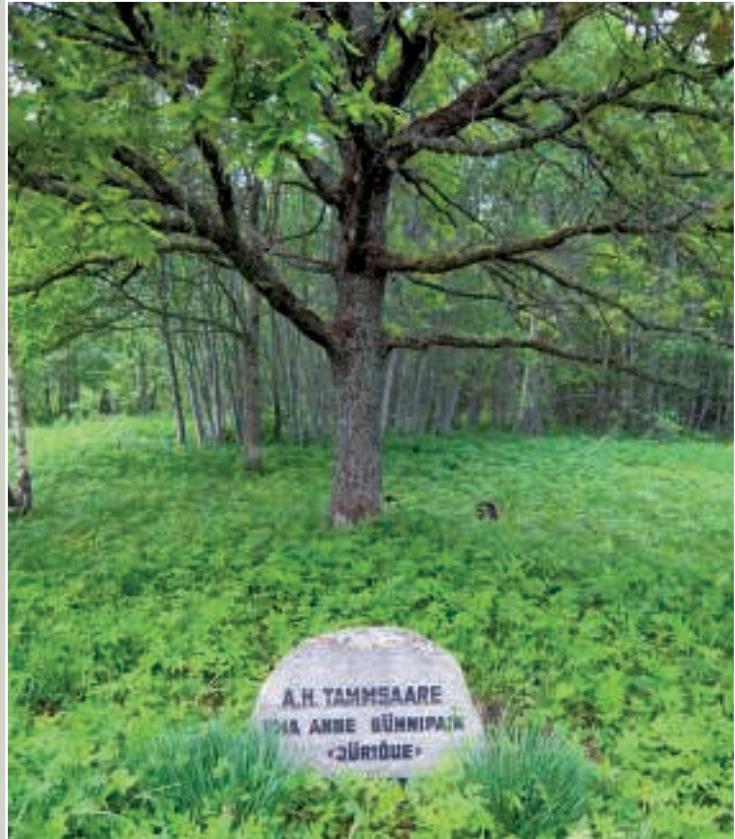
1941. aasta 14. juunil küüditati Andrese isa, ema ja kaks õde. Noor peremees Jüri, kes 1944. a märtsi algul Poola väljaõppe laagrisse saatmiseks mobiliseeriti, sattus ilmselt vene vangilaagrisse. Perenaine küüditati koos kahe lapsega 1949. a Siberisse. Jüriöue lauta toodi kolhoosi kari, mis oli siin Kootsi uue karjalauda valmimiseni.

Talukoha tähistasid 1986. aastal koostöös Eesti Looduskaitse Seltsi Suure-Jaani osakond ja Suure-Jaani metsamajand. Ala raiuti võsast puhataks, istutati noor männik ja tammed ning taluasemele paigaldati mälestuskivi Tammsaare emale. Kivi avati looduskaitsepäeval ja avasõnade ütlejaks oli Jaan Eilart.

Lepajõe, J. Pöhjavaimu kultuurilooline ja looduse õpperada. 1991.

573429 / 6491908

758:TAK:oo1

JUHKRUÕUE TALU

Pärast sõda läksid sugulased – Jüri (Vainura) Bakhoff, politseiülem ja endine Antsla politseijaoskonna komissar ning Ants Aleksjus, saksa sõjaväes teeninud Kootsi talu peremees – metsa.

1947. aasta paiku rändasid metsavennad ühest kohast teise. Nende peamine peidupaik oli Juhkruõue talu elumaja all asuv punker, kuhu läks käik sisse laudast lehmasõimest. Punkri õhutamiseks oli seal käsitsi ringiaetav ventilaator. Kui oli ärev aeg, siis anti toitu seinakella taga oleva ava kaudu. Talus elas perenaine Naadi koos oma emaga. Öösel aitasid mehed talutöid teha. Metsas aeti raha teenimise eesmärgil ka viina. Samuti kudusid mehed metsas võrku, et sellega öösel kala püüda.

Naaber Pani oli ükskord avastanud, et metsavennad aitavad naaberitalus heina teha ning telefoni teel sellest julgeoleku meestele teada andnud. Lepajõe ja Lepakose telefonil oli aga üks liin ja Vendeli üks poegadest olla seda pealt kuulnud. Metsavennad vahetati teiste meeste vastu, kes siis heina tegid, kui julgeolek kohale joudis. 1958. aastast alates ei elanud mehed enam pidevalt Juhkruõue talus.

Viimase suure haarangu ajal oldi metsavendade asukohas kindel, tuba oli mehi täis, metsavennad samal ajal punkris. Õnneks ei tundnud koer metsavendade lõhna ja luuki kella all ei avastatud. Jüri ja Ants olid luugi all, püstolitorud üksteisele suunatud, valmis avastamise korral tulistama.

Alates 1957. aastast elas Jüri Nõmme talus, mõni aeg hiljem liitus temaga ka Ants. Seal elasid nad viimased neli aastat. 1962. a kevadel oli

Ants Juhkruõuel abiks. Julgeolek saatis vangi nimega Sell tallu vargiile. Ants ei osanud midagi kahtlustada ja rääkis Sellile, kes ta on ning andis isegi veidi raha. Sell kandis ette, mida teada sai ja pärast seda toimus haarang. Ants saadi käte, Jüri oli sellel hetkel Nõmme talus. Et koerad metsavendade lõhna üles ei võtaks, tehti jäljed viinaga kokku. Sellest hoolimata tuldi talu ukse taha ja soovitati metsavendadel ennast vabatahtlikult üles anda, mida ka tehti. Jüri elas Tallinnas poolvabalt, kuid iga päev oli vestlus. Ants sai kaksteist aastat vangistust, kuna lasi maha vene sõduri, kes tuli talust vägisi hobust võtma, et põgeneda sakslaste eest. Pärast paberite kättesaamist töötas Jüri Kaansoo metskonnas – tegi luudasid ja vihtasid.

577134 / 6492210

758:TAK:002

RÄSU TALU

Kuresoo rabasaarel asus Toonoja ääres samanimeline küla. Viimane elanik lahkus siit aastal 1987. Arheoloogilised leiud tõestavad, et inimasustus on Toonoja kallastel olnud juba kiviajast saadik. Tippaastail oli siin seitse majapidamist. Rabasaare kaugeimas nurgas, kohas, kus Piuoja kohtub Toonojaga, asus Piuoja talu. Selle talu maad olid küla kõige viljakamad. Talu viimane peremees Jaan Land suri 1960-ndatel, siis jäi talu tühjaks. Kui mõni rändaja satub Piuoja õuele, tervitavad teda endise suure elumaja varemed ja uhked õuepuud.

565614 / 6485498

758:TAK:003

KIBARU TALU LAUT

Talu ostis 1885. a pärieks Jaan Kivikas. 111 hektari suurune talu maksis 3017 rubla. Hiljem sai Kibaru peremeheks Karl Körge (1892–1941). Rahvas hakkas seda põlist talu hüüdma Körge nime järgi. Kes selle talu rajas, on teadmata. 20. sajandi algul elati elamus, mille ühes otsas oli ka loomalaut. 1920. aastatel, kui otsustati tallu soetada mustavalgekirju kari, tekkis vajadus uue lauda järele. Laut valmis selle aja kohta väga kaasaegne – soimekohad betoneeritud ja jootmine käis automaatjootjatega. Hoone ise oli palkidest ja laastukatusega. Kariloomi oli noorloomadega kokku 14-15, neist lüpsilehmi kümme. Piim viidi Völli meierisse. Laut lagunes 1950. aastatel.

Sigu peeti talus oma pere ja müügi tarvis, oli kaks hobust ja üks noorhobune. Tänapäeval on tegu ainukese Kibaru küla taluga, kus elatakse ja tegeldakse loomakasvatusega.

574146 / 6486066

758:LAU:001

LAOSE JA LUBJASSAARE TALUDE TÖÖRIISTADE KOGU

1877. a ostis Jüri Triisa Lõhavere mõisa käest Laose talu ja maksis selle eest 2800 hõberubla. Talus tegeldi vilja- ja loomakasvatusega. Talu praegune omanik Vello Triisa tegeleb peale talupidamise ka vanade talutööriistade kogumisega. Algsest asus kogu Laose talus, kuid 1998. a viidi Lubjassaarde. Siin on säilinud vana rehielamu, taastatud sauna, ait ja kõrvalhooned. Kogus on üle 100 eksponaadi, mis on eraldi gruppides: hobuveokid, hobupöllutöömasinad, sõidukid ja tarbeesemed.

590746 / 6484919

758:KLL:001

AIMLA SAEVESKI

Aimla saeveski täpne ehitamise aeg ei ole teada. 20. sajandi alguse Vene 1-verstasel kaardil on saeveski sama koha peal olemas. 1920. aasta Aimla metskonna aruandes on mainitud, et Aimla mõisas töötab aurujõul 12-hobujõuline saeveski. Saeveski kuulus Riigimetsatööstusele, kes rentis seda välja ettevõtetele või eraisikutele kasutamiseks. 1925. aastal oli saeveski rentnikuks Viljandi Puutööstuse A/S, sel ajal töötas saeveski lokomobiili jõul ühe kaatriga (valmistatud ettevõttes Uno Pohrt), lisaks olid olemas sindlimasin ning pakulöikusmasin, mida kasutati lattide lõikamiseks. Saeveski oli lihtne laudadest vahvärkehitis, kus töötas lisaks meistrile ning juhatajale viis töölist.

1927. aastal Viljandi Puutööstuse A/S likvideeriti ning saeveski renditi 800 krooni eest aastas välja Viljandi linna kodanik Johan Ōunapile. 1928. aastal tuli saeveski uueks rentnikuks kohalik mees August Soo, keda teati kui ettevõtliliku, aga ka laia joonega meest. 1934. aastal teatas Riigimaade ja metsade valitsus Aimla metskonnale, et August Soo on aastate 1932–1934 eest saeveski rendi tasumata jätnud. Samast aastast pärineb aga teade, et Soo ostis saeveski riigilt ära ning pantis selle kohe Viljandi Ühis pangale, et laenu saada. 1934. aasta detsembrist on teada, et saeveskit kasutab Viljandi Ühispank, saeveski omaniku Soo võlgade põhjuseks on dokumentis mainitud „laialdane eluviis“. August Soo lõpetas võlavannglas, kus ta väidetavalta oma tavapäraseid kombeid jätkates vangla ülemustega viina võtnud ning kihlvedusid sõlminud.

1938. aastal ostis Aimla saeveski oksjonil ära Viljandi Ühispank, kes 1939. aastal müüs ettevõtte Anna Sammulile. Saeveskit pidas Anna abikaasa Jaan kuni 1947. aastani, kui ta olude sunnil selle Tallinna mööblitööstuse artelli Standard nimele kirjutas, jäädes ise meistri ametisse. Siberisse saatmisest see Sammuleid ei päästnud, 1949. aastal küüditati perekond Novosibirski oblastisse. Nõukogude perioodi lõpus kuulus saeveski kolloonisile Võit ning materjali lõigati seal vastavalt vajadusele. 1997. aastal demonteeriti saeveski ja pandi uuesti kokku Holstres. Praeguseks on Aimla saeveski kunagises asukohas näha vaid betoonist saeraami alus.

ERA 63.5.3; ERA 62.27.3774; ERA 3653.10.1859a; ERA 842.1.509
Mutli, H. Saeveski. 2010. Käsikiri.

600055 / 6484291

758:EST:001

RONIMÕISA TURBAELAMU

Püüame silme ette manada siin kunagi olnut. Tee kulgeb piki ojakallast raja kõrval kasvavate mändide vahelt ikka sügavamale järve ja rabamaa poole. Varsti hakkab paistma üks lagedam koht teisel pool oja. Ojale on ehitatud männitüvedest sillake. Silma hakkab imepärane väike turbamätastest laotud onniike, millel on ka katus sammaldunud turbast. Onni katusest ulatub välja korstnataoline ümmargune toru. Majakesel on vaid üks pisike aken ja muidugi ka uks. Majakese seina ääres seisab vaiadele toetuv pink. Sealsamas lähedal on ka mätastest laotud, veidi maast kõrgem katus sealune kitsekese jaoks. Oja kaldal traatvõrgust aedikus elasid nutriiad.

Elamu koosnes ühest ruumist, maast paari astme jagu kõrgemal. Voodi on tagaseinas, eespool akna all laud ja paar taburetti. Vastasseinas asub ümmargune pliidikõrgune ahjuke, millel saab keeta. Uks kõrval paremat kätt on pink vee-pange ja pesukausiga, vasakut kätt seinas aga konksud riiete jaoks ja riilul toidu-nõude tarvis.

Peremees Tõnis oli olnud jõukas perepoeg Viljandimaal ja kosinud endale naabertalu peretütre. Kuna mõlemal olid kodudes peremehed olemas, otsustati minna Lätimaale, kus Tõnis sai ühes mõisas kalakasvataja koha ja Liisa võis prouapõlve pidada. Lapsi neil ei olnud. I maailmasõja lõppedes kaotati mõisad ning Tõnis ja Liisa Ronimois olid sunnitud kodumaale tagasi pöörduma.

Seda, kuidas nad just Parika järve äärde rabametsa sattusid, pole teada. Sel ajal polnud vaba maad kusagilt saada. Isagi keset Parika raba asuvale kõrgemale maalapile, kust välja sai vaid talvel, oli üks pere elama asunud. Kolhoosiaja algul nad aga surid – taat enne ja siis ka eit.

606046 / 6484832

758:POP:001

JAMBI–OKSA TALITEE

Vastemõisast suundus tee läbi Sigaro ja Lemmakõnnnu ning lähknes Vastemõisa–Laossoo teelt Aukema talu kohal, kulges üle Vaiassaare, Võigunõmmest paremalt, üle Kajakamäe, Kiviniidu väikekoha ja Viiese vabadikutee, kus hargnes kaheks. Vasak haru viis üle Auaniidu raba nurga vastu Tõrvassaare madalsood ja peagi jõuti Särgoja kõrtsi. See oli küll otsem tee, aga ületas kahel korral Valgeraba järsket nõlvu. Raskete ja pikkamate koormate puhul kasutati parempoolset haru, mis viis Jambi (Paelama) oja kallast pidi lagedale heinamaale, millele järgnes Oksa niidupealne, kus teejuhiks oli Lemmjögi. Särgoja juures ühinesid mõlemad teeharud. Vaskut haru kasutasid hiljem peamiselt Vastemõisa turbaühingu liikmed (peamiselt asunikud) turbaveol.

Särgoja kõrtsi ehitas talitee äärde 19. sajandi keskpaiku Vastemõisa vőistlev Lahmuse mõis. Talitee tippajal oli kõrtsis öömajalisi 50–60 ree jagu. Nimekaima külalisenena mäletatakse Sangaste krahv Bergi, kes läbisidul oli Särgojal lõunatanud. Selles ümbruses paiknesid Lemmakõnnu ja Murruküla heinamaad (Ärma luht). Allpool Oksat kuulusid Lemmjõe-äärsed luhad Kobruvere ja Kabilia küla taludele. Enne praegust Oksa silda pöördus talitee vasemale ja jõudus varsti kitsale madalsoole, nn Samblikule, millest praegune Oksa–Kuusekäära tee jäab paremale.

Sakala kõrgustiku loodeserval asuvad Raudna orundi suudmealal luidet kannavad erinevaid nimesid: Sauga, Osju, Ruunaraipe, Miiliaugu ja Kajakamäed. Neist viimasele rajas 20. saj teisel poolel kolhoos loomakor-

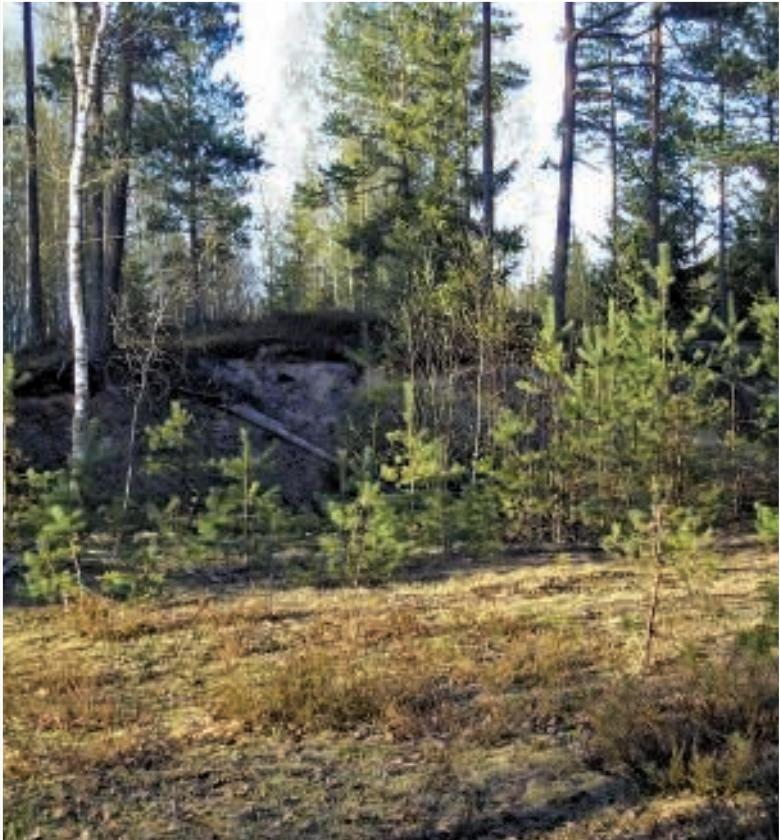
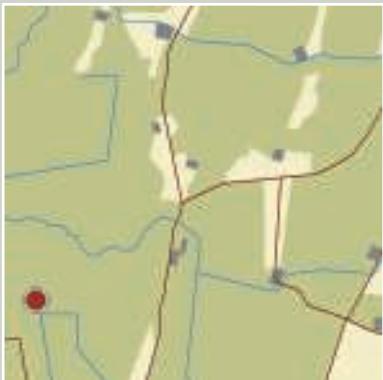
juste matmispaiga ja seetõttu oleks koht peaegu uueks nimeks saanud Raipemägi.

Kajakamägedesse kolis pärast 1930. a Vaalamäl asunud talu müümist elama Maanus Viir. Tema elamu oli rajatud liivakünkasse, milles ulatus välja vaid katus. Majas oli esik ja kööktuba. Küttekehaks oli pliitahi. Peremees kavatses ehitada uue elumaja, kuid alanud II maailmasõda tõmbas plaanidele kriipsu peale. Maja seisnis püsti veel 1951. a – siis paraku küll juba ilma peremehetä. Maja kõrval oli laut hobusele ja lehmale ning kaev. Pöldude kuvendamiseks kaevati käsitsi kraavid. Majast on säilinud koopa koht.

Raibate matmise koht, mis asus majakohast umbes 50 m kaugusel, on tasandatud. Pöllud on metsastunud ja kraavid osaliselt täis vajunud.

577435 / 6479622

758:TAT:001

RAUDNA JÖE KÄÄRUD

Raudna jõgi teeb allpool Osju talu uskumatuid silmuseid ja lookeid. Ühe neist silmestest lõikab läbi käsitsi kaevatud kraav. Nimelt oli suuri raskusi palgiparvetamisega. Kitsuke jõgi tekitas oma loogetes sageli suuri ummisi tuis ja palgisulge, mida parvepoisid vahel mitu päeva harutasid. See oli Sandikääär. Vanasti saatis vald omasteta vanureid „külakorda“ käima, st vanake rändas oma eluõhtul ühest perest teise. Sõi, mida anti, istus, kuhu lubati. Peresid oli häid, oli halbu, Tuukja oli üks parimaid. Seal olla neid pestud, parandatud riideid ja ravitud. Kord oli ühel pimedal ööl aga üks armetu vanamemm just Sandikääru lohusse sattunud. Näinud üle lageda heinamaa Tuukja talu akendest tuld, aga ei saanud kuidagi sinna, sest jõgi oli igal pool ees. Ekselnud siis see memmeke seal terve öö, hommikuvalgu seni välja. Nii saigi see koht Sandikääru nime.

Vintsiniidu sai oma nime esimese saksa okupatsiooni ajal. Sakslastel oli mood sõjaväe tarbeks taludest kõik ära võtta. Siga ilma komandantuuri loata tappa ei tohtinud. Piilu rahval oli kange verivorsti isu, sest jõulud olid ligidal. Käära talus aga peatus mingisugune üksus puhkusele olevald sõdureid. Hakkad sa siin siga karjutama on nad kohe jaol ja jumalaga jõulupraad. Otsustati siga nuiahoobiga uimastada, sest siis jäab suur kisa ära. Lihunik polnud aga vilunud ja tabas otsmiku asemel sea nina. Noh, nüüd polnud kisast puudu. Siga kargas kui keravalk aiaast ja laudast ja lidus otse Käära talu poole. Pererahvas sai lõpuks sea kätte. Siga tapeti, soolati ja suurem osa liha peideti. Paar päeva hiljem tulid vallast aga tähtsad mehed asja

uurima. Perenaine hirmu täis ja korrutab ainult, et mis tühja siga see oli, igavene väike vintsik, kärnas kah veel ja nohust haige. Ei sõjamehed sihukest sööma oleks hakanud. Tagaajamisega jooksis teine veel viimased rasvad maha, nii et täiesti vintsik. Nii kannab siis kääär, kus seda vintsikut püüti ja lõpuks kätte saadi Vintsiniidu nime.

Jõekääär oli jõe paremal kaldal ja siin asunud talu kandiski Jõekääru nime. Elas seal väike, kuid väga uudishimulik memmeke koos oma kahe pojaga. Ei juhtunud eluilmaski niisugust õnne, et sealt mööda said minna, ilma et sisse oleks kutsutud ja uudiseid päritud. Õrritatud teda mõnikord, et mis uudiseid meil sulle rääkida on. Sul käib kah ajaleht, las poisisid loevad ette, mis kõik seal kirjas on. „Puhh!“ oli nöordinud vastus, „Pole neis tühjades Sandra küla kohta mitte sõnagi!“

567963 / 6476603

758:KON:002

TUHKJA TALU

Tuhkja esimesel peremehel olnud pöllud halvasti haritud, loomad kehvad. Mõisnik oli temast ammu vabaneda soovinud. Kuna aga ei leidunud kedagi, kes sinna pära-põrgusse minna oleks tahtnud, siis seisis asi nagu oli. Kõpu mõisas oli kaks kärne-ripoissi, ühe nimi Tõnis, teisel vist Peet. Olid olnud viksid ja töökad mehed mõle-mad, nii et mõisahärral aina kiidusõnu neile jagus. Siis tuli pojistele kange naisevõtu isu peale. Üks piilus mõisa köögitudrukut, teine mõisaproua toatüdrukut. Sellega saksad küll leppida ei tahtnud. Olgu nende meestega kuidas on, aga et toa- ja köögitudruk hakkavad oma aega jagama mõisaameti ja oma pere vahel, see ei lähe mitte. Aga poisid ütlesid, et lähevad siis hoopiski minema ja võtavad naised ka kaasa.

Mõisahärra kaalus asja nii ja naa ja leidis lahenduse. „Mul on kaks talu seal kusagil metsas,” ütles ta, „mõlemad viimase võimaluseni käest lastud. Tahate, võtke need kohad. Tehke need korda. Esimese kolme aasta rendi ka teile kingin. Hiljem, kui meeldib, võite need kohad välja osta.“ Poisid olid nõus. Kõpu kirikuhärra laulatas noored mõisa peretoas. Laulatustalituse lõppedes oli kirikuhärra pannud käe Tõnise õlale ja öelnud: „Sa viid selle noore neitsikese puhastest kambrikestest ära raske ja musta elu sisse. Mis on sul, noor inimene, talle julgustuseks öelda?“ Selle peale oli Tõnis natuke mõtelnud ja siis nooriku poole pöör-dudes asjalikult sõnanud: „Jah, tööd pead sa seal kõvasti tegema ja tappa saad sa arvatavasti ka, aga puudust millestki ei pea sa kunagi tundma.“ Tööd seal tõesti tehti, tappa see noorik kohe kindlasti ei saanud ja puudust ei tundud seal ka millestki. Nii algas Tuhkja õitseaeg, mille lõpp oli 1945. a sügisel. Sel ajal kuulus talu Tõnise pojapoja ja tema perele.

571988 / 6475707

758:TAK:004

RAUDSEPA TALU

1866. a müüs Suure-Kõpu mõisahärra Alexander von Stryk 307 vakamaa suuruse (riia vakamaa = 0,37 ha) Raudsepa talu 4400 hõberubla eest Joesep Saarele. 2000 rbl tuli kohe tasuda. Omanikuks kinnitati Joosep aastal 1870, mil ilmselt kogu raha makstud oli. 1894. a kinkis ta talu oma ain-sale pojale Jaanile. 1919. a pärandas vallaliseks jäänud Jaan jõuks suurtalu õepoeg Jürile. Naabrite mälestuste põhjal oli talu pärandamise momendil heal järjel: salved pilgeni vilja täis, hea kari, palju hooneid, ka tuulik ja sepikoda talu vajadusteks. Uue peremehe Jüri Tisleri ajal nii hästi ei läinud. Pärast Jüri surma aastal 1940 läks Raudsepa suulise kokkuleppe kohaselt vanimale pojale Jaanile.

Rehielamud olid ehitatud 19. sajandil oja kummalegi kaldale. Esialgu ehitati ilmselt väiksem, kus elati suurema valmimiseni. Vanas elas hiljem talu kauaaegne rentnik Jaan Tiitel oma perega. Hooneid oli talus palju. Uues rehielamus oli veevärgi ja kanalisatsiooniga köök. Suures peretoas peeti küla mardi- ja kadripäeva simmianeid. Oli suur ärklituba, kuhu viis peretoast keerdtrepp ja kaks puhaskambrit, ühest läks uks sahvrisse. Teine sahver asus esikust vasakut kätt. Muidugi oli ka rehetuba suure ahjuga ning rehealune koos aganiku ja väikese laudaga sigadele.

Rinnaku all asus saun ja selle ees kooguga kaev. Oli kaks eraldi aita: vilja- ja riideait, all völvkelder ning liha- ja suvine magamisait, magati ka aida peal; lehmalaud koos kõlgusega (heina- ja põhuladu) ning üks kolmeosaline hoone – hobusetall, vankrikuur ja lambalaut. Lehmalauda ja hobusetalli

vahel asus pumbaga kaev. Veel oli seal laudadest puukuur, selle kõrval käimla ning sada sammu õuest eemal suur heina- ja põhuküün. Ajal, mil küün oli tühi, peeti seal akordioni või lõõtspilli saatel simmianeid.

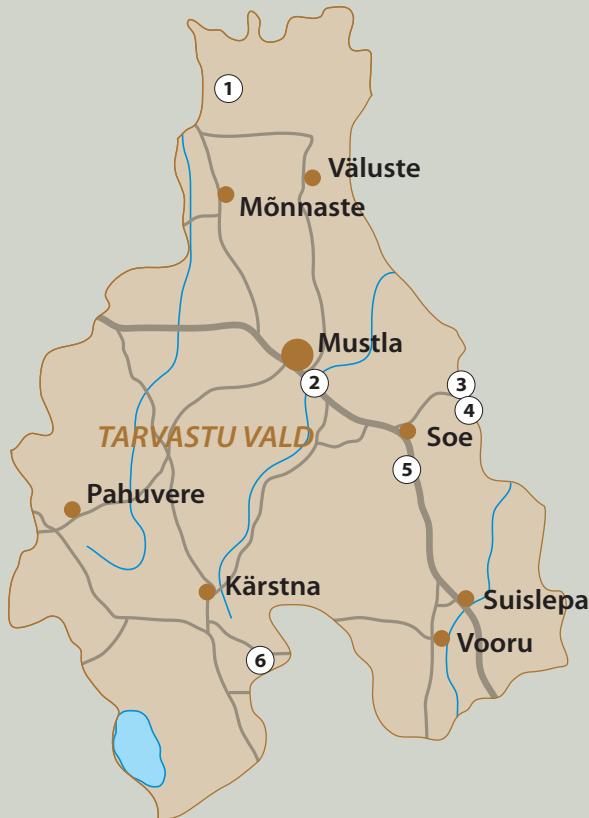
Teisel pool oja oli väiksem rehielamu kõrvalhoonetega, popsikoht Raba perele, väike sauna, kus elasid taluga kokkuleppel üksikud vanurid (kui üks suri, siis teine tuli, talu mattis) ning üsna talu piiri ääres käsitööliste elamud. Vaarika sepikoda ja elumaja osa olid ühe katuse all. Viimane sealne sepp Tiit Sander peitis sõja ajal enda juures küla raamatukogu. Tuulikul oli mõldri elamu ja tuulik, Kingul rätsepa maja ja laut. Rätsepaks oli Tõnis Olev. Viimatinimetatud majakohad tekkisid ilmselt siis, kui Raudsepa talu võlgadesse sattus ja sellest tükke müüma hakati.

580400 / 6474976

758:TAK:005

- 1 Kõksi talukoht
- 2 Tarvastu metskonna kontor
- 3 Kivilõppe laululava
- 4 Kivilõppe vaatetorn
- 5 Obriku (Vambola, Suislepa) lennuväli
- 6 Undiuse metsavahi-kordon

Tõenäoliselt oli kirjasõnas esmakordsest 1234. aastal mainitud kihelkond siin juba muinasajal. Võrtsjärve läänekalda üks olulisi tugipunkte on 14. sajandil muistsele linnamäele rajatud Tarvastu ordulinnus.

Praeguse valla alale jääb kolm ajaloolist keskust: Suislepa, Tarvastu ja Kärstna. Uuem keskus Mustla hakkas arenema 19. sajandi lõpul.

KÕKSI TALUKOHT

Kõksi talu asub Mõnnaste külas. Siin sündisid vennad Ado ja Tõnis Grenzsteinid. Nendeaegsetest hoonetest on säilinud rehielamu ja sellest 40 m lõuna pool olev vana ait, mis olevat Ado ehitatud. Aias oli hilise ajani suur paju, mille kohta Helle Jänes teadis rääkida, et selle on istutanud Ado. Hiigelpuu kännust võrsus uus puu, kuid see on nüüdseks hävinud.

Kirjanik, luuletaja ja pedagoog, köster ning kihelkonnakooliõpetaja Ado Grenzstein (Piirkivi) sündis 1849. a Kõksil ja suri 1916. a Mentonis Löuna-Prantsusmaal. Ta koostas mitmeid õpperaamatuid, asutas 1881. a ajalehe Olevik. Aastal 1883 andis Grenzstein välja esimese eestikeelse Eesti kaardi ning samal aastal ka esimese eestikeelse maleõpiku. A. Grenzstein oli agar keelemees. Paljude tema loodud sõnadeta, nagu näiteks alusmüür, kasvuhuone, majandus, tehas, male, kabe, näidend, kirjand, pole tänapäeva eesti keel möeldav. 1886. a avaldas ta tähekaardi, kus andis tähtkujudele rahvusromantilisi nimesid. Ta kirjutas hulga luuletusi, üldtuntud on „Viisk, põis ja õlekõrs.“

Tõnis Grenzstein sündis 1863. a Kõksil, suri 1916. a Düsseldorfis Saksamaal. On üks Eesti rahvusliku maalikunsti ja raamatugraafika rajaja. Ta on loonud portreesid (M. J. Eisen, K. E. Sööt, M. Härrma jt), kompositsiooni „Vanemuise laul“, Nõo kiriku altarimaali (1895). Tema illustreeritud on K. E. Söödi luulekogu „Rõõm ja mure“, pildid Ed. Vilde teosele „Muuhulaste imelikud juhtumised Tartu juubeli-laulupidul“ on tehtud uudsel tsinkograafia meetodil. Suur osa tema maalidest pole Eestisse jõudnud.

797:TAK:001

TARVASTU METSKONNA KONTOR

Tarvastu metskonna kontor valmis 1963. aastal. Majas oli neli korterit, ühes esimese korruse korteris asus Tarvastu metskonna kontor. Maja on säilinud esialgsel kujul ning kasutusel korteritena.

Tarvastu metskond oli üks paremaid Viljandi metsamajandis. Praktikal said üliõpilased oma esimesed töökogemused tihti just sellest metskonnast. Metskonnamaja ette istutati põhjatammed ja lehised. Kauaaegsed metskonnatöötajad olid metsaülem Elmar Metsamärt, raamatupidaja Enna Ojasuu, metsnikud Heino Kallas ja Endel Kurm, abimetsaülem Jüri Kuropatkin. Enna Ojasuu mäletab, et metsaülem oli tundud oma korraarmastuse ja ministeeriumi juhtnööride täpse täitmise poolest. Järjekindlalt nõudis ta metsakombinaadilt metsateede ehitamist. Tema järjekindla tegutsemise viljad on nähtavad veel siamaani. Metsastutustöödel osalenud töölisi viidi lõunale tavaliselt sööklasse. Samas ei meenu juhust, kus metskonda revideerinud inspektoreid oleks kohviga konsitutatud. Kevadeti toimus hobuste ülevaatus, kus hinnati hobuste toitumust ja välimust.

Eesti taasiseseisvusaja esimeseks ja viimaseks metsaülemaks jäi Eino Aas (1992–1999), kes lahkus sellelt ametipostilt manalateele. Metskond liideti Õisuga.

610268 / 6456139

797:MTS:001

KIVILÖPPE LAULULAVA

Üks Kalev Raave teoks tehtud mõte oli Võrtsjärve mängud – Võrtsjärve äärsete majandite omavahelised jõukatsumised majandustulemuste, hea-korra, kutseoskuste, spordi, teadmiste ja taidluse vallas. Esimesed Võrtsjärve mängud korraldas 1969. a suvel Trepimäel Lenini nimeline sovhoos.

IX Võrtsjärve mängud korraldas 23.–24. juulil 1977. a kolhoos Vambola. Kivilõppes avati siis uus lauluväljak koos moodsa laululavaga. Elma Mälgi arhiivis leidub Edgar Tuti (Kamsi Kaarel) koostatud peokava, kus muuhulgas on kirjas, et finaalis moodustasid lapsed, käes punased nelgid, lavale arvu 60. Suvisel koristusperioodil nõudis kahepäevase peo korraldamiseks loa saamine head põhjust. Sel korral oli selleks Oktoobrirevolutsiooni 60. aastapäev.

797:KUV:001

KIVILÖPPE VAATETORN

Tartumaa poolt vaadates on „mulgi rannas“ sõltuvalt päikese asukohast nähtavad Tarvastu kiriku torn ja Kivilõppe vaatetorn. Viimase rajamise mõte tekkis aastal 1985, et tõhustada kalakaitset ja metsavalvet. Tollal ei olnud kalakaitseks sellist moodsat vaatlustehnikat, mõõtevahendeid ja kiireid kaatreid nagu praegu. Kohilas valmistatud metsavalvetorne püstitati tulekahjude võimalikult varaseks avastamiseks. Guido Kapp mäletab, et Kivilõppe detailid toodi kohale 1986. a varakevadel. Vundamendiks paigaldati neli raudbetoonist seenekujulist vundamendiposti, mis kaevati 3 m sügavusele. Kui vaatetorn oli kokku monteeritud, siis selle püstiajamiseks kasutati elektrivõrkude maaстikuautot ja abiks oli Suislepa (Obriku) sõjaväe õppelennuväljale kuuluv linttraktor. Vaatetorn kinnitati rajatud alusele (vundamendile) kahe liigendiga. Maaстikuauto ja linttraktori kaasabil tömmati torn püst. Vaatetorni paigaldati tolle aja kohta üpris efektiivne vaatlusseade.

Võrtsjärvel kalakaitse järelevalvetöös oli 36,5 m kõrgune vaatetorn asendamatu, sai kindlaks teha kutseliste kalurite paatkondade asukohad ja avastati väga palju kalandusalaseid rikkumisi. Torn aitas vältida liigseid kulutusi, sest siit oli peaaegu kogu Võrtsjärvel toimuvast täielik ülevaade. Jäid ära ajatud väljasöidud ja avastati ka tulekahjusid. Nüüd ootab Kivilõppe vaatetorn renoveerimist.

616523 / 6455235

797:PNL:001

OBRIKU (VAMBOLA, SUISLEPA) LENNUVÄLI

Merejalaväe põhiosa asus Ostrovis ja kuulus Balti mere laevastiku alla. Unametsa küla pöldudel paiknes tagavaralennuväli, kus erinevate lennuväljade lendurid harjutasid põhiliselt õhkutõusmist ja maandumist betooniga katmata lennuväljal (*gruntovõi aerodrom*).

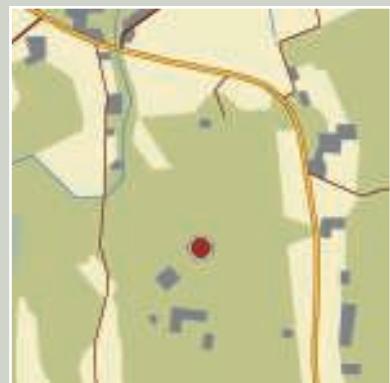
Kogu kompleksi hakati ehitama 1958. aastal. 1960. aastal hakati lendama lennukid – põhiliselt transpordilennukid An-24 ja raskete kaugpommmitajad Tu-16. Kasarmutes paiknes lennuvälja teenindav koosseis. Hoonetekompleksist, mis asus metsas ja oli kaardile kantud lagerielangi tingmärkidega, paiknes ida pool 3–4 km pikk maandumis- tõusurada tavalisel pinnasel.

Kord toodi likvideeritud Nurmsi lennuväljalt siia terve pommi- ladu, mürsud seisid suures virnas metsa all ja kujutasid tõsist ohtu kogu ümbruskonnale. Kohalike juhtide nõudmisel laskis Nõukogude Liidu kaitseministeerium pommid mõne päevaga ära vedada.

Elmar Kallas mäletab, et suhtlemine sõjaväeosaga oli üksteist arvestav ning kohalike elanike ja sõdurite vahel ei olnud tõsisemaid arusaamatusi.

613989 / 6452486

797:OKU:001

UNDIUSSE METSAVAHIKORDON

Undiusse oli algsest Kärstna mõisa metsatöölise elukoht. Mõis esitas nõude, milliseid küttepuid ja palke vajati. Endine metsavahikoht Juure oli kauge ja ei sobinud mõisnikule jahilkäikudeks. Umbes 1840. aastal lasi Kärstna mõisnik von Anrep ehitada Undiussele metsavahimaja. Aastatel 1966–1986 pidasid siin metsavahi ja metsniku ametit vaheldumisi Linda ja Heino Kallas. Nad mäletavad, et arvukate tööde ja plaanide täitmise nimel pingutas terve perekond, ka lapsed. Tuli käia raielanke eraldamas, hindamas ja visiire sisse ajamas, metsavahi hobusele kaera kasvatada ja heina teha. Ka riiklik heinaplaan sovhoosidele-kolhoosidele vajas tegevist. Tuli varuda männi- ja kuusekäbisid, teha vihtasid-luudasid; olla tulevalves, mille tarbeks oli Undiussel telefon. Undiussel asus ka metsataimla, mis oli kuulus oma suurte ja tugevate kuusetaimede poolest, sest igal kevadel väetati taimla mulda endavalmistatud kompostiga. Teada on lugu, kus ministeeriumi kõrge ametnik võttis endale sokulaskmise loa, et metskonnas ringi liikuda ja saada jälile pettustele. Ei usutud, et on võimalik nii väikese pindalaga metsataimlalt saada selline kogus kuusetaimi. Peale selle kõige tuli toita ka enda loomad, sest metsavahi palk oli pikka aega vaid 80 rubla.

Ümbruskonnas oli hästi teada-tuntud Undiusse „tutuga mänd“ mis olevat paistnud ära Kärstnasse.

797:VKK:001

- 1 Kalmetu veski
- 2 Saareküla titekivi
- 3 Anni kool
- 4 Suitsu pood
- 5 Vardja palvemaja

VIIRATSI VALD

141

Viljandi naabruses olevat Viiratsit on esmakohtselt mainitud 15. saj lõpus. Ajaloolise asustuse olemasolu tõendab Kuudeküla kivikalme, mille leiud on dateeritud vahemikku 3.–16. sajand. Kiviaegne asulakoht on leitud ka valla idaosast, Tänassilma lähistelt. Vana-Võidu mõisakeskus on rajatud 19. saj algul.

KALMETU VESKI

1903. aastal ehitas Tõnis Ressar isalt päritud tuuliku asemele moodsa segatööstuse – petroolimootori jõul töötava jahu- ja saeveski. 1912. aastal sai veski Viljandimaa esimesed püülivaltsid, 1921. aastal uuendati püülimasin ja asendati "nahvtamootor" puugaasimootoriga. 1935. aastal alustati linapuhastamist, milleks muretseti vastavad masinad. Tööstusel oli oma elektrivalgustus. Veski omanik T. Ressar oli üks Kalmetu ühispõiimate tööstuse asutajaid ja Viljandimaa Põllumeeste Seltsi kaubandusosakonna liige. 1939. aasta Eesti äriteatmik mainib veskit nii juhuveskite, saekaatrite kui ka linatööstuste nimekirjas. Nii kestis tegevus kuni saatusliku 1940. aastani.

Hiljem oli veski mitmete riigiettevõtete, viimasena Gagarini nim näidissovhooostehnikumi (viimase nimetusega Viiratsi riigimajand) bilansis. Veskit kasutati eri aegadel erineva tõhususega, hoonele pandi eterniitkatust ja tehti muud hädapäras tõhususega. Omandireformi käigus tagastati hoone õigusjärgsele omanikule, kes algul püüdis veskit käigus hoida, kuid nüüd on tegevus soikunud. Ka vaikvana on vana veski omalaadne mälestusmärk Eesti küla kunagisele majanduslikule vägevusele ja inimeste ettevõtluskusele, nagu ka lähedalasuv, praegu uue otstarbe leidnud meierei ning esinduslik külakaupluse hoone.

Sakalamaa elu. 1936.

606135 / 6473880

892:VEV:002

SAAREKÜLA TITEKIVI

Adoni talu väljal, kunagisest Uusna vallamajast ja koolist 1,5 km kaugusel, seisab ligi 3-meetrine, kujult mõnevõrra voodit meenutav kivi. Kivil on hea kuulsus – usutakse, et see aitab lapsi saada neil, kellel see muidu kuidagi õnnestunud pole.

Räägitakse, et vanal ajal olid kivi juures kokku saanud kaks karjalast, kelle nimed olid Juku ja Juula. Nende nimesid seostatakse kiviga siiani. Noored hakanud teineteisele meeldima ja kivi olnud nende armurõõmude kohaks. Noored jäidki kokku elama ja neist sai väga lasterohke paar. Külarahvas arvanud, et see viljakus oli kivi kasutamisest tingitud ja nii hakkasidki lastetud naised kivist abi otsima.

On soovitatud lapsetegemist lausa kivi peal proovida, aga enamasti käisid seal naised üksinda ja salaja. Kivi olla paljudel abi andnud ning selle juures käiakse siiani. Kuulda vasti on ka lähiminevikus nii mõnedki neljandasse elukümnendisse jõudnud linnaprouad kivist abi otsinud ja seda ka saanud.

602920 / 6471596

892:KIV:001

ANNI KOOL

Uusna vallas hakkasid lapsed kooliõpetust saama 19. sajandi esimesel poolel. Esialgu peeti kooli vaheldumisi Mulgi, Everti, Adoni, Kirbu ja Paju talus. 1867. aastal valmis spetsiaalselt selleks otstarbeks ehitatud Anni koolimaja. Selles hoones tegutses kool 72 aastat, ehitis on säilinud siiani. Koolis on õppinud mitmed hiljem tuntuks saanud inimesed: Tartu Ülikooli rektor Hendrik Koppel, Vabadussõja kangelane kapten Anton Irv, näitleja Ants Jõgi, ohvitserid Kaspar Täht ja vennad Evertid, tuntud spordimees Elmar Ardma jpt. Koolijuhatajatena töötasid siin H. Kunstal, F. Avikson, H. Niggol, A. Prants, tuntud karskustegelane ja seltsielu edendaja Märt Evert jt.

1920-ndate alguseks oli kitsaksjäänenud koolimaja hakanud lagunema ning valla haridusselts algatas uue koolimaja ehitamise, seda mõtet toetasid vallavalitsus ja hiljem ka riik. Esialgu remonditi siiski vana koolimaja, sest uue hoone ehitus takerdus. Ei suudetud kokku leppida uue kooli asukohas ja ka rahakogumine võttis aega. 1938. aastal oli otsus tehtud ning uus kahekorruse-line kivist koolimaja ehitati vallamaja kõrvale, hoone valmis kümne kuuga.

Vana kool lõpetas oma tegevuse 1. oktoobril 1939. a. Koolipere ja teda saatev rahvas marssis pidulikus rongkäigus orkestri ja lippudega 2 km kaugusel asuvasse uude koolimajja. Kool jätkas tegevust Uusna kooli nime all.

Vana koolimaja seisab siiani omal kohal, vahepeal on seda kasutatud elamuna. Paraku on hoone seisukord viles, aga ehitis vääriks hooldamist ja säilitamist.

Foto 1920. aastast Viljandi muuseumi fondist.

601997 / 6470237

892:KOO:003

SUITSU POOD

Vasara küla keskel teeristil seisab hoone, mida kohalik rahvas tunneb Suitsu poena. Selle nime sai pood tema asutaja ja omaniku järgi. Poe asutas 1899. aastal Murro talu peremees Jaan Suits. Ettevõtlik peremees otsustas nimelt oma tegevust ning valdusi laiendada ja ostis selleks Ülejõe talu. Koht oli poe jaoks strateegiliselt sobiv – samas on teerist, paarisaja meetri kaugusel sild, mis ühendas Vasara küla teisel pool Ärma jõge asuva Ruudikülagaga. Sinna ehitati poe jaoks uus maja. Lisaks poele oli talus ka sepikoda. Eesti Vabariigi ajal pidas poodi Jaan Suitsu poeg, kelle nimi oli samuti Jaan (1899–1948). Kuna ta oli Kaitseliidu liige ja polnud ka muidu uuele korrale meelepärate, arreteeriti ta 1944. aastal. Neli aastat hiljem suri Jaan Suits Siberis vangilaagris. Tema abikaasa Salme kolis kehva tervise tõttu koos viie lapsega mujale.

Kuni 1953. aastani siinkandis tegutsevat poodi ei olnudki. Siis võttis nõukogude võim asja käsite ja kauplus avati traditsioonilises kohas uuesti. Uueks ametlikuks nimeks sai ETKVL (Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit) Vasara kauplus, kuid rahva seas tunti teda endiselt kui Suitsu poodi. Kauplus tegutses kuni 1993. aastani, seejärel kolis veidi eemal asuvasse uuemasse hoonesse. Praeguseks on ka see inimeste vähesuse tõttu tegevuse lõpetanud. Hoone on tagastatud järglastele, kes 1999. aastal tähistasid Suitsu poe 100. aastapäeva.

604142 / 6468795

892:POE:001

VARDJA PALVEMAJA

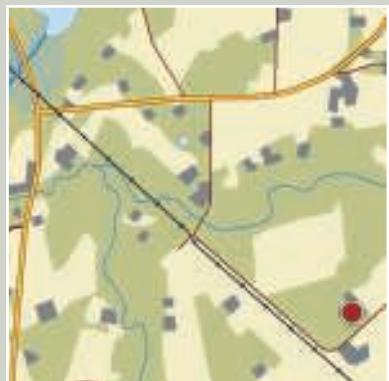
Vardja külas, praeguses Väike-Närksa talus on säilinud 1820. aastal ehitatud vennastekoguduse palvemaja hoone. Palvemaja rajati koguduse liikmete poolt küla tolleaegsesse keskusesse Närksa suurtalu juurde. Selle nimetuseks 19. sajandi mõisakaartidel ongi Nerska Bethaus. Palvemaja ja selle varade vastu tundis elavat huvi ka luteri kiriku Viljandi praostkond. 1830.–1840. aastatel otsustati Viljandi kreisikohitus, et krunt oli ja on mõisa oma, palvemaja kuulub neile, kes selle ehitasid ning kirikuõpetaja ülesandeks jäab järelvalve palvuste korraldamise üle. Palvemaja ja selle krunt jäeti puutumata ka talude päriseksostmisse ajal. Närksa talu peremees Tõnis Pori alustas 1868. aastal maade ostmist ja tema järglased ostsid mõisalt järk-järgult kõik palvemaja ümbrustevad maatükid. Parun Oswald von Ungern-Sternberg oli lõpuni selle maatüki mahamüümise vastu ja viimase müügilepingu katastrikaardi juurde 1883. aastast on lisatud väiksem kaart palvemaja krundi joonisega ning märkega: „*Palvemaja plats jäab välja rendimata ja mõmata.*“

Praegu elab samas teenekas linnu-uurija Endel Edula, kelle pere on seal elanud juba 1886. aastast, kui tema isa võeti palvemaja hooldajaks. Pere jäeti sinna elama ka nõukogude ajal. Miski ei muutunud ka õigusvastaselt võõrandatud varade tagastamise ega muude omandireformidega.

Nõukogude ajal paljud palvemajad laastati, lasti hävida või lammutati lausa tahtlikult, see maja võeti arvele majandushoonena. Omanik on vanale hoonele uue katuse pannud ning ehitise seisukord on selle vanust arvestades päris hea.

594431 / 6465107

892:KUL:001

Abja toorlinnavabriku hoonete-kompleks, 16
Aimla saeveski, 114
Alistemägi, 20
Anni kool, 146
Arusaare vana surnuaed, 60
Halliste jõe kanal, 34
Jambi–Oksa talitee, 118
Juhkruõue talu, 106
Jüriõue talu, 104
Jüri Jaaksoni sünnikoht, 94
Kalmetu veski, 142
Kalvre vesiveski, 30
Kekani talu, 42
Kibaru talu laut, 110
Kiipsu raba turbavõtukohad, 70
Kille taluhäärber, 14
Killi talu, 48
Kivilõppe laululava, 132
Kivilõppe vaatetorn, 134
Koduoru koopad, 88
Kristjan Jaak Petersoni isakodu, 100
Kukese talukool, 40

Kõksi talukoht, 128
Laashoone sillad, 52
Laose ja Lubjassaare talude tööriistade kogu, 112
London, 56
Loodi raudteejaam, 80
Loopre mõis, 64
Lõo talu, 82
Madi talu, 86
Magasiait, 62
Magasiait, 98
Mantelkorstnaga soldati-maja, 32
Naistevalla lubjaahi, 26
Obriku (Vambola, Suislepa) lennuvälvi, 136
Polli metskonna kontor, 44
Potaste metsavahikordon, 54
Pätsi vesiveski ja talukoht, 78
Rahetsema veski, 90
Raudna jõe käärud, 120
Raudsepa talu, 124
Ronimõisa turbaelamu, 116
Rootsi sõdurite kasarmu, 22

Rõika peeglitööstus, 50
Räsu talu, 108
Saareküla titekivi, 144
Saarepeedi kool, 96
Solo kõrts Vanaveskis, 72
Suitsu pood, 148
Suur-Jüri talu viljakuivati, 68
Tartvastu metskonna kontor, 130
Tuhkja talu, 122
Undimaa küla, 28
Undiusse metsavahikordon, 138
Vana-Kariste mõisa ölle-koobas, 36
Vardja palvemaja, 150
Vennissaare metsavahikoh ja käbikuivati, 74
Viljandi–Mõisaküla kitsarööpmeline raudtee, 18